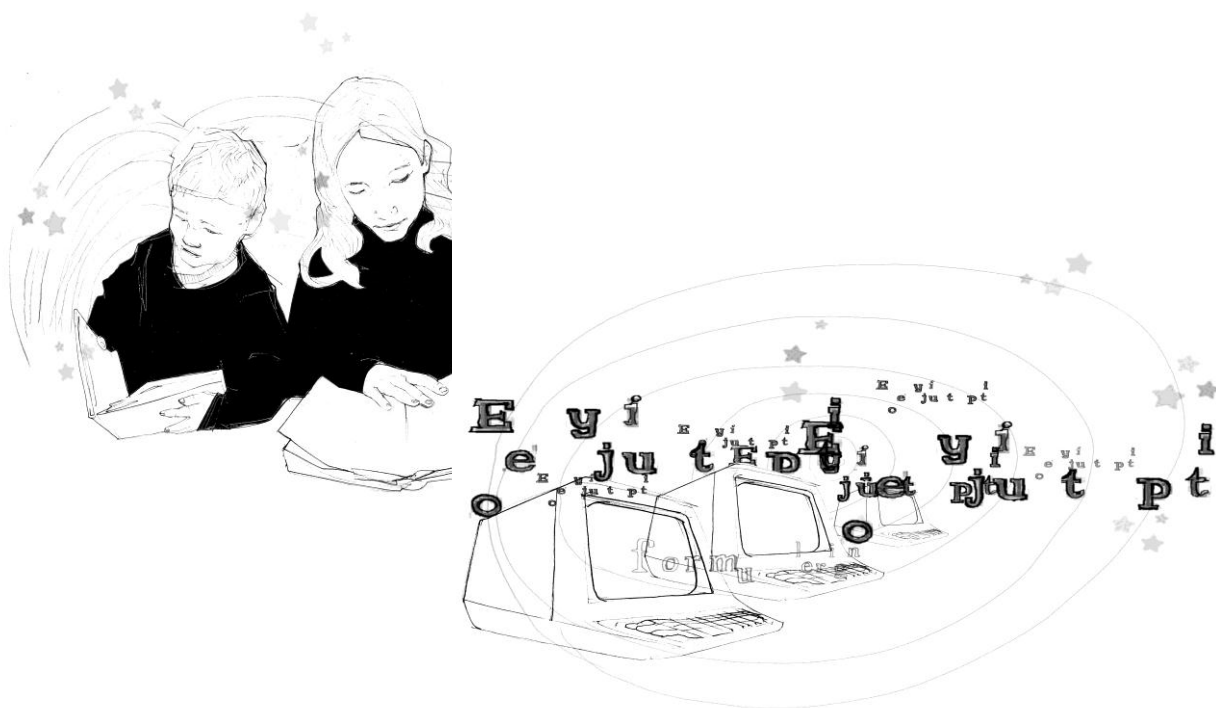

Hf for unge med dysleksi- et særligt tilrettelagt forløb i Nørre Nissum

Hf for unge med dysleksi i et inklusionsperspektiv

Evalueringsrapport ved Helle Bundgaard Svendsen & Gurli Bjørn Iversen

Indholdsfortegnelse

1. Resume	3
Optagelsesprocedure og opstart	3
De ordblindes faglige udbytte	4
Det sociale samspil	4
Muligheder for videre uddannelse	5
2. Indledning	5
Baggrund	5
Hvad er ordblindhed – kort definition	6
Det særligt tilrettelagte hf-forløb for ordblinde i Nørre Nisum	6
Nørre Nisum - modellen	7
Forskning på området i dansk regi	8
Metode	9
Evalueringsdesignets punkter:	10
Rapportens opbygning	10
3. Inklusion og nogle dilemmaer, som begrebet afføder.	11
4. Optagelsesproceduren og opstarten	14
Optagelsens betydning for Nørre Nisum-modellen	14
Frafald og gennemførelse	14
Kvalitative gruppeinterview, 3o	15
Lærernes vurdering af optagelsesproceduren	17
Opstarten på uddannelsen	17
Opsamling på det kvalitative fokusgruppeinterview	18
Lærernes vurdering af opstarten	18
Opsamling på optagelsesprocedure og opstart	18
5. De ordblindes faglige udbytte	18
Karaktergennemsnit	19
Kvalitative gruppeinterview, 3o	19
Almenklassens vurdering af de ordblindes faglighed i spørgeskemaform	21
Lærernes blik på ordblindes faglighed	21
Opsamling	22
6. Det sociale samspil	23
Kvalitative gruppeinterview årgang 2006	23

Kvalitative gruppeinterview 3o	24
Lærernes opfattelser	25
7. Muligheder for videreuddannelse	27
Uddannelsesforløb efter hf	27
Kvalitative interview 3o	29
Kvalitativt interview med første årgang 2006-2009	29
Fra hf-bevis til uddannelse – hvordan gik det?	30
Uddannelsesforløbet og det faglige niveau	31
Studiekompetencer og uddannelsesforløbet	31
Opsamling på muligheder for videre uddannelse	32
8. Opsamling i et inklusionsperspektiv	33
9. Bilag	36
A. Spørgeguide til årgang 2006: Fra Nørre Nisum HF til uddannelse.	36
B. Spørgeguide 3o	37
C. Spørgeskema til hf-klassen (ikke-ordblind) – samlet opgørelse	39
D. Spørgeskema til lærerne (18 svar)	40

1. Resume

I denne evalueringsrapport har vi bestræbt os på at dokumentere, hvilken effekt det særligt tilrettelagte hf-forløb for ordblind i Nørre Nisum, herefter også kaldet NN-modellen, har haft for de ordblindes muligheder for at få en ungdomsuddannelse og en efterfølgende videreuddannelse. Endvidere har vi stillet skarpt på, hvordan der arbejdes med inklusion i NN- modellen.

Optagelsesprocedure og opstart

Samlet set ser det ud til, at optagelsesproceduren har positiv effekt for de studerendes mulighed for at gennemføre uddannelsen. De fuldfører deres uddannelse over landsgennemsnittet, ligesom fastholdelsesprocenten er høj. Det skal dog bemærkes, at der på første hold, årgang 2006, var stort frafald. Det kan skyldes, at optagelsesproceduren ikke på det tidspunkt var så konsistent som den senere er blevet. De kvalitative interview med 3o viser, at de unge selv oplever optagelsesproceduren som en form for garanti for, at de også kan gennemføre uddannelsen. De oplever desuden, at de er forpligtede på at bidrage alt hvad de kan, når de er lykkedes med at blive optagede på hf særligt tilrettelagt for ordblind. Optagelsesproceduren ser på denne måde ud til at påvirke de dyslektiske unges arbejdsindsats og vedholdenhed under uddannelsen. Spørgeskemaet til lærerne giver desuden et billede af en lærergruppe, der værdsætter optagelsesprocedurens betydning for NN-modellen.

I forhold til opstarten så giver de unge dyslektikere udtryk for, at de fik en god og tryk start på uddannelsen. De føler sig tilpas udfordrede. Også her giver spørgeskemaet til lærerne et billede af, at lærerne oplever opstarten positivt. Dette kan også have en indflydelse på, at de unge gennemfører uddannelsen i stedet for at afbryde den det første halve år, fordi mødet bliver for overvældende.

De ordblindes faglige udbytte

Et blik på karaktergennemsnittet i skemaform understreger, at gruppen af ordblinde i NN-modellen fagligt set klarer sig godt, set i sammenhæng med såvel landsgennemsnittet, som karaktergennemsnittet for hf i Nørre Nisum generelt. De første 3 årgange ligger endog markant højere end landsgennemsnittet.

I interviewet med 3o får vi øje på en gruppe studieaktive studerende, som er meget beviste og afklarede omkring, hvad den særlige struktur på det særligt tilrettelagte hf-forløb for ordblinde i Nørre Nisum betyder for dem fagligt. De pointerer, at tre år er en forudsætning for at kunne gennemføre og nå et acceptabelt niveau i dansk og engelsk, og at hjælp fra særligt uddannede VUC- lærere er en nødvendighed. Endelig fremhæves separat undervisning i fagene dansk og engelsk og inklusion i alle andre fag som et uvurderligt gode.

De ikke ordblinde medstuderende på hf vurderer, at de ordblinde placerer sig i mellemkategorierne ”god” og ”meget god” i forhold til læsning og skrivning og endog lidt bedre, når der spørges til *deltagelse* i det mundtlige, og i gruppearbejde. Vurderingerne fra skemaet matcher og supplerer de ordblindes selvevaluering fra gruppeinterviewet.

Lærernes blik på de ordblindes faglighed overbeviser ret entydigt om, at de ordblindes faglige niveau er mere end acceptabelt. Fra lærernes udtalelser anføres endvidere, at de ordblindes motivation og studieegnhed har en positiv effekt på alle. Et forhold, som de ordblinde også selv berørte i interviewet.

Det sociale samspil

Årgang 2006 beskriver, at det har haft stor betydning for dem socialt, at være en del af en gruppe unge ordblinde, og at det har givet dem et solidt fundament til at gå ind i andre relationer. Deres gruppe fungerer stadig som deres nære netværk her i 2012, hvor de derfor har mulighed for støtte sig til hinanden på deres videregående uddannelser.

3o oplever, at de er fuldt inkluderet i det sociale miljø på uddannelsen. De anser det for en styrke i at være sig selv i dansk og engelsk (hf og VUC), og samtidig har de behov for at have de øvrige fag i deres følgekasse. De ordblinde unge føler sig som en ligeværdig del af det sociale miljø, og sætter på den måde en positiv dagsorden på stedet. De oplever sig derfor også som accepterede og anerkendt. Den åbenhed og det sammenhold, de møder i gruppen af ordblinde giver tydeligvis overskud til at udvikle sig såvel socialt som fagligt, således at de ordblinde også oplever, at de har noget at byde ind med i det samlede sociale miljø.

Lærerne understøtter de ordblindes oplevelse af et *meget godt* samspil med følgekassen, men samtidig angiver resultatet også, at de ordblinde i flere tilfælde har *et supergodt* samspil med hinanden, hvilket jo også var en markant pointe i interviewet med de ordblinde ovenfor. Endvidere signalerer lærerne, direkte adspurgt i forhold til definitioner på inklusion, at de ordblinde i ”høj grad” og ”højeste grad” er inkluderede i fællesundervisningen.

Supplerende viser spørgeskemaet til de ikke ordblind hf-ere, at 18 ud af 21 studerende er venner med en ordblind studerende og samtidig vurderer de også, at de ordblindes sociale engagement i timerne og fritiden ligger i kategorierne "meget god" og "super god".

Muligheder for videre uddannelse

Ser man samlet på de unge i NN-modellens muligheder for at tage uddannelse efter hf, så viser det sig, at de statistisk set i højere grad end gennemsnittet i Danmark tager uddannelse efter endt ungdomsuddannelse. I de kvalitative interview med gruppen af unge i 3o, får vi øje på en ressourcestærk gruppe af unge, som har klare mål for videre uddannelse, og som oplever, at de gennem hf har fået flere muligheder, end de havde forventet. De unge som afsluttede uddannelsen i 2009 oplever, at de har tilegnet sig de studiekompetencer, som de havde brug for i deres videre uddannelse, såvel det faglige som almindelsen. Faktisk viser det sig i samtalen med dem, at de har udviklet nogle meget bevidste studiestrategier. De forholder sig således metakognitivt til deres egen læreproces på den videregående uddannelse. De fremhæver desuden, at de ikke havde fået en hf-eksamen, hvis de ikke var blevet optagede på det særligt tilrettelagte hf i Nørre Nisum, fordi den ekstra tid var afgørende for dem, samt erfaringerne med kompenserende it, og at forløbet derfor også har været afgørende for, at de kunne starte på den uddannelse, de går på nu. De nævner disciplin, selvtillid og motivation som nøglebegreber for deres tid i Nørre Nisum.

2. Indledning

Baggrund

I denne rapport vil vi forsøge at dokumentere, hvilken effekt det særligt tilrettelagte hf-forløb for ordblind i Nørre Nisum, herefter også kaldet NN-modellen har haft for de ordblindes muligheder for at få en ungdomsuddannelse og en efterfølgende videreuddannelse. Endvidere vil vi stille skarpt på, hvordan der arbejdes med inklusion i en model, som både er specifikt målrettet ordblind, men også samtidig tilbyder integrerede forløb med almene hf-klasser og derved bidrager til at unge med særlige behov bliver inkluderet i bestræbelserne for at opnå *Uddannelse for Alle*.¹

Efter den første større internationale drøftelse af den inkluderende skole i 1994 i Salamanca, Spanien vedtog 92 lande en hensigtserklæring, som handler om "at skabe Skoler for alle- dvs. institutioner, der er for alle, glæder sig ved forskellene, understøtter læreprocessen og tager hensyn til den enkeltes behov. De er et vigtigt element i bestræbelserne på at opnå *Uddannelse for Alle* og gøre skolerne mere effektive i uddannelsesmæssig henseende."

Uddrag af Salamanca-erklæringen paragraf 2:²

- Alle børn har en grundlæggende ret til uddannelse og skal have mulighed for at opnå og opretholde et acceptabelt læringsniveau,

¹ Salamanca Erklæringen

² Salamanca Erklæringen og Handlingsprogrammet for Specialundervisning. <http://www.uvm.dk>

- Uddannelsens systemer og uddannelsens forløb skal indrettes og iværksættes på en sådan måde, at de tager hensyn til de store forskelle i egenskaber og behov,
- Almindelige skoler, som har denne inklusive orientering, er det mest effektive middel til at bekæmpe diskrimination, skabe trygge fællesskaber, bygge det inklusive samfund og opnå uddannelse for alle; desuden giver de langt de fleste børn en ordentlig uddannelse og forøger dermed uddannelsessystemets effektivitet og ressourceudnyttelse.

Der er konsensus om, at Stat, kommuner og Danmarks lærerforening i fællesskab arbejder for at øge inklusionen i Folkeskolen, og der er lovgivet på området.³

Inklusionsområdet vil blive uddybet i et selvstændigt afsnit.

Hvad er ordblindhed – kort definition

”Ordblindhed eller dysleksi er vanskeligheder med at lære at læse og skrive. Ordblindhed er en indlæringsvanskelighed, som skyldes langsom og upræcis omsætning af bogstaver og bogstavfølger til sproglyde. Ofte – men ikke altid – finder man andre i familien med læsevanskeligheder, fx en forælder, en bror eller bedsteforældre, som har haft vanskeligheder ved at lære at læse og skrive.”⁴

Da ordblindhed er en vedvarende funktionsnedsættelse, er det vigtigt, at den ordblinde får en intensiv undervisning og adgang til it-baserede læse- og skriveværktøjer. Ordblindhed har store konsekvenser for håndtering af skriftsprog, som også kan række ud over det tekniske læse/stave niveau, fx kan det have konsekvenser både for syntaks, genrer- og læseforståelse samt faglig læsning.

De sociale og psykologiske følgevirkninger af ordblindhed kan omfatte begrænsninger i uddannelsesvalg, manglende selvtillid og behov for et stort tidsforbrug til læse -og skriveaktiviteter. Ordblindes behov for ekstra tid under uddannelse er en afgørende faktor for, at de vil være i stand til at færdiggøre en uddannelse. Dette område er veldokumenteret, blandt andet af Shaywitz⁵.

Ordblinde har samme handicap, men er ikke en homogen gruppe, da vanskelighederne fx kan være mere eller mindre kompenserede gennem skolegangen.

Det særligt tilrettelagte hf-forløb for ordblinde i Nørre Nisum

Nedenfor er citeret fra §2 i bekendtgørelsen for hf-uddannelsen. Her skal særligt fremhæves, at hf-uddannelsens formål er *at forberede til videre uddannelse, at tilegne sig almindelig uddannelse, viden og kompetencer*, ligesom der i stk. 3 er fokus på at den studerende skal *tilegne sig studiekompetencer*.

Bekendtgørelse af lov om uddannelsen til højere forberedelseseksamen (hf-loven)

§2 Stk. 2. *Formålet med uddannelsen er at forberede kursisterne til videregående uddannelse, herunder at de tilegner sig almindelig uddannelse, viden og kompetencer gennem uddannelsens kombination af faglig bredde og dybde og gennem samspillet mellem fagene*

³ uvm.dk, Eva 2011, Danmarks Lærerforening, 2011

⁴ <http://socialstyrelsen.dk/handicap/ordblindhed>

⁵ Overcoming Dyslexia, Sally Shaywitz, 2003.

Stk. 3. Kursisterne skal gennem uddannelsens faglige og pædagogiske progression udvikle faglig indsigt og studiekompetence. De skal opnå fortrolighed med at anvende forskellige arbejdsformer og evne til at fungere i et studiemiljø, hvor kravene til selvstændighed, samarbejde og sans for at opsøge viden er centrale.

I §36 uddybes desuden uddannelsens muligheder for at tilrettelægge hf-uddannelsen over 3 år, samt at give særligt støtte til kursister med handicap:

§ 36. Handicappede kursister, der har behov for specialundervisning eller anden specialpædagogisk bistand, skal have tilbud herom.

Stk. 2. Kursets leder kan i helt særlige tilfælde tilrettelægge det 2-årige forløb over 3 år for kursister, der på grund af handicap er forhindret i at følge undervisningen på normal vis.

Nørre Nisum - modellen

NN-modellen er tilrettelagt således, at de dyslektiske kursister gennemfører uddannelsen på 3 år. Baggrunden for denne tilrettelæggelse er i flg. uddannelsen, at dyslektiske unge, der læser og skriver med it, anvender længere tid på læsning og skrivning end resten af gruppen af hf-studerende. Ligesom de ofte som følge af deres dysleksi har vanskeligheder med læseforståelse og faglig læsning, og derfor også i den henseende har brug for særlige studieredskaber, samt ekstra tid. Uddannelsen er struktureret sådan, at gruppen af ordblinde har dansk og engelsk på eget hold, mens de øvrige hf-fag foregår i en ordinær hf-klasse.

De ordblinde unge tilbydes desuden ordblinde-dansk og ordblinde-engelsk i et samarbejde med VUC. Disse timer ligger ud over hf-fagene.

Af figuren nedenfor fremgår det, at gruppen af ordblinde modtager samme fagpakke som den øvrige gruppe. Der tilrettelægges ikke en særlig eksamen (dog tages eksamen under særlige vilkår), ligesom der ikke udstedes et særligt eksamensbevis.

Figur over det særligt tilrettelagte forløb for ordblinde:

1. hf	3 Dansk	3 Engelsk	5 Matematik	3 Idræt	3 x 3 Biologi Geografi Kemi		2 Studie- værk- sted (dansk og engelsk)
2. hf	3 Dansk	3 Engelsk	4 Historie Religion Samfundsfag	2 Studie- værk- sted	3 Praktisk- musik- fag	Valg- fag	Valg- fag
3. hf	3 Dansk	3 engelsk	8 Historie Religion Samfundsfag	2 Studie- værk- sted	Valg- fag	Valg- fag	Større skriftlig opgave

Nørre Nisum modellen tilrettelægger således et 3-årigt forløb for en gruppe kursister med et fælles handicap, dysleksi, ligesom NN-modellens formål er identisk med hf-uddannelsens; At give gruppen af dyslektiske kursister samme mulighed som de øvrige hf-kursister for at blive *forberedt til videre uddannelse, at tilegne sig almindannelse, viden og kompetencer*, samt at *tilegne sig studiekompetencer*. Den lever således op til hf-loven på den måde, at en individuel afdækning af den enkelte ansøger ligger til grund for at tilrettelægge et forløb over 3 år for den enkelte kursist. Det særlige er, at der på Nørre Nisum hf optages en gruppe unge med samme handicap sådan, at der er mulighed for at tilbyde dem et samlet forløb, hvor der tages højde for deres handicap.

Uddannelsen oplyser, at der gennem optagelsesprøverne er optaget en del unge, som ikke havde en fuld 10.klasses afgangsprøve, men som gennem optagelse i NN-modellen alligevel fik muligheder for at gennemføre en ungdomsuddannelse, og at de lykkes med det. Uddannelsen fortæller desuden, at der gennem de 7 år, uddannelsen har haft særligt tilrettelagt forløb for ordblinde, er sket en ændring i de unges baggrund. De første år var langt de fleste unge til optagelsesprøve, fordi de ikke havde en fuld 10. kl. afgangsprøve, mens det indenfor de sidste par år nu er langt de fleste, der har en afgangsprøve, og derfor ikke kommer til prøve. Uddannelsen mener, at det skyldes en udvikling på ordblindeefterskolerne, hvor mange af de unge kommer fra. Disse skoler er nu begyndt at udbyde afgangseksaminer i langt højere grad end tidligere. Ligesom indførelsen af uddannelsesparathedsvurderingen fra optaget i 2011 også har haft indflydelse på denne ændring. Uddannelsen oplyser desuden, at der også er unge med skriftsprogsvanskeligheder i de almene 2-årige hf-klasser, og at disse unge får tilbudt SPS, programmet CD-ord, samt særlige vilkår til eksamen.

Forskning på området i dansk regi

Salamanca erklæringen udmærker sig ved at være en hensigtserklæring, som vi alle gerne vil støtte, og som indeholder gode udsagn, som vi har en stærk formodning om er rigtige, men som endnu ikke kan dokumenteres med relevant forskning. Og endelig ved vi ikke så meget om, hvordan inklusion skal udmøntes i forhold til de forskelligartede særlige behov, eleverne måtte have. Studiet af inklusion og effekten heraf er meget lidt udforsket.

I en Eva- rapport fra 2007 om inkludering af elever fra specialområdet⁶, mente 62% af klasselærerne, at for mange børn blev inkluderet i almenundervisningen. Lidt skarpt sat op kan man sammenfatte lærernes holdning i dette udsagn: "Grænsen er nået". I en nyere undersøgelse fra Danmarks Evalueringsinstitut (2011)⁷ kortlægges folkeskolens praksis vedrørende inklusion. I denne undersøgelse mener halvdelen af lærerne, at for mange elever skal inkluderes. Især vanskeligheder med at inkludere børn med ADHD/ADD er stadig en stor udfordring for lærerne, som derfor også mener, at de har behov for hjælp og efteruddannelse. Skolelederne mener i begge undersøgelser, at flere kan inkluderes uden problemer.

Fra Dansk Clearinghouse kommer et forskningsreview af 65 udvalgte internationale studier med relevans for aldersgrupper, der hører til i folkeskolen. Reviewet skal belyse "dels effekter af inklusion af elever med særlige behov, dels hvordan inklusion af elever med særlige behov kan finde sted med positiv effekt for alle klassens elever".⁸ I skrivende stund er det første trin, *forskningskortlægningen* offentliggjort. De indsatser, som interesserer i reviewet er ikke rent faglige eller fagdidaktiske. "Fx indgår ikke tilgange som alene i sit indhold søger at afhjælpe træk i dyskalkuli eller dysleksi." (s. 22).

På gymnasieområdet er den seneste rapport fra Danmarks Evalueringsinstitut (2012) særlig interessant i vor sammenhæng. Den har evalueret et forsøg med en toårig hf-uddannelse for unge med autismespektrumforstyrrelser på Aalborg Katedralskole, som baserer sig på erfaringer fra lignende forsøg på to andre gymnasier for elever med Asperges syndrom.⁹ I rapporten kan man læse om gode faglige resultater og om inklusion i valgfagene, der er lykkedes. Det påpeges dog, at der var et stort frafald på uddannelsens første år, og at der er begrænsede erfaringer med overgang til videregående uddannelse.

Herudover findes en række rapporter over enkeltforsøg (enkelte på gymnasieniveau, flest i folkeskolen), som handler om integration, eller forsøg med inklusion ved hjælp af forskellige undervisningsmetoder eller gruppeopdelinger og lærerstøtte, oftest i enkeltklasser omfattende et par elever. Forsøgene er bl.a. omtalt i Eva-rapporten fra 2011 om undersøgelser af skolens indsatser for integration og på UVM.

Metode

Vi benytter den processuelle tilgang¹⁰ til evaluering af effekten af og forståelsen af en bestemt lokal model, NN-modellen. Vi interesserer os for, hvordan sammenhængen er mellem indsats og resultat i denne specifikke lokale kontekst.

Vort spørgsmål lyder:

Hvilken effekt og hvilke muligheder vedrørende det sociale, faglige og almindendannende kan vi få øje på i forhold til ordblindegruppen samt deres oplevelse af at være inkluderet i forhold til i NN-modellens tilrettelæggelse af undervisningen?

⁶ <http://www.eva.dk/eva/projekter/2006/specialundervisning-i-folkeskolen/evaluering-af-specialundervisning-i-folkeskolen/specialundervisning-og-anden-specialpaedagogisk-bistand>

⁷ <http://www.eva.dk/eva/projekter/2011/undersogelse-af-skolens-indsatser-for-inklusion/projektprodukter/inklusion>

⁸ S.14 i Clearinghouse – forskningsserien 2012 nr. 11

⁹ <http://www.eva.dk/projekter/2010/forsoeg-med-hf-uddannelse-for-unge-med-autismespektrumforstyrrelser/projektprodukter/hf-for-unge-med-asf>

¹⁰ Eva-notat fra www.eva.dk

Vi har størst fokus på de ordblinde, men inddrager også involverede lærere og de ikke ordblinde hf-studerende. Vi inddrager ikke forældrene. Vore undersøgelser er både kvalitative og kvantitative.

Evalueringsdesignets punkter:

- **Erfaringer gennem 3 år på uddannelsen, årgang 2010 (3.o.)**

Fokusgruppeinterview indenfor forskellige kategorier, der knytter sig til undersøgelsens mål.
(Interviewguide i bilag, lydfil som dokumentation)

- **Fra hf til uddannelse, årgang 2006, (første hold).**

Fokusgruppeinterview indenfor forskellige kategorier, der knytter sig til undersøgelsens mål.
(Interviewguide i bilag, lydfil som dokumentation)

- **Fra hf til uddannelse, spørgeskema til alle, der er blevet færdige, delvist tlf. interview:**

Hvilke uddannelser er de er i gang med, hvad laver de her og nu og hvilke fremtidsplaner har de?

Kontaktet på Face-book eller pr. telefon.

- **Sammenligning med landsgennemsnittet for andel af unge i uddannelser**

- **Karaktergennemsnit for alle 4 afgangshold**

Sammenlignende analyse af:

Ordblindes karaktergennemsnit

Hele hf-årgangens karaktergennemsnit

Landsgennemsnittet for de 4 år

- **Gennemførelse og frafald på hf-uddannelsen**
- **Sammenlignende analyse af fuldførelsesprocent i NN-modellen og landsgennemsnit**
- **Spørgeskema til lærerne**
- **Spørgeskema til ikke ordblinde hf-studerende**

Rapportens opbygning

Rapporten indeholder 5 hovedkapitler ud over *resume* og denne *indledning* samt *opsamling*.

I kapitel 3 diskuterer vi inklusionsbegrebet i relation til unge med særlige behov og deres ønsker og muligheder på en ungdomsuddannelse.

Kapitel 4 omhandler de ordblindes og lærernes oplevelser med *optagelsesproceduren* og opstarten på uddannelsen. Hvilket understøttes af en sammenlignende analyse af fuldførelsesprocenten for de ordblinde, set i forhold til landsgennemsnittet.

I kapitel 5 er temaet de ordblindes *faglige udbytte* på uddannelsen, belyst med udtalelser fra de ordblinde, de ikke ordblinde samt fra lærernes. Endvidere understøttes dette af en analyse af karaktergennemsnit i forhold til hf Nørre Nisum og landsgennemsnittet.

Kapitel 6 redegør for oplevelsen af det sociale samspil indbyrdes blandt de ordblinde, med almenklasserne, med stedet Nørre Nisum, samt med lærerne.

Kapitel 7 har fokus på, hvordan de ordblinde er blevet forberedt til at klare en videreuddannelse, og hvordan de rent faktisk klarer sig. Fra første årgang belyses området med et stort interviewmateriale, de 3 efterfølgende hold har responderet på facebook og enkelte pr. telefon.

I opsamlingen vender vi tilbage til inklusionsperspektivet.

3. Inklusion og nogle dilemmaer, som begrebet afføder.

Alle uddannelsesinstitutioner kan være enige i en *hensigtserklæring* om inklusion. Folkeskolens specialundervisning har fx allerede undergået stor forandring i retning mod at inkludere mange flere specialelever i almenklasserne. Men det er bestemt ikke en entydig succes, så meget tyder på, at udmøntningen af inkludering er et vanskeligt område.

Inklusion skal ifølge en begrebsafklaring i Eva-rapport om indsatser for inklusion i folkeskolen helt overordnet forstås som: "Deltagelse i læringsfællesskabet vil sige, at eleven befinder sig sammen med og deltager aktivt i samme undervisning og fællesskab som sine kammerater, og at eleven derudover har optimalt udbytte af og udvikler positive selv billeder på baggrund af deltagelse i læringsfællesskabet. (s. 12).¹¹

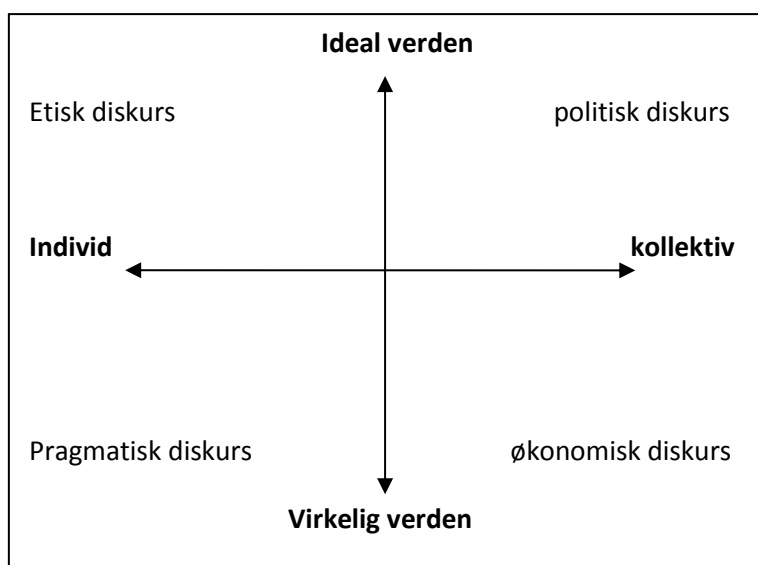
Definitionen fremkommer blandt andet ved at spejle inklusionsbegrebet i forhold til begreberne integration og rummelighed. I forhold til integration, hvor nogen er særlige og skal nærme sig de andre, anses alle derimod for at være lige i en inklusionsforståelse. I forhold til begrebet rummelighed, hvor der skal være plads til alle i fællesskabet, så handler inklusion om, *hvordan* man er med i fællesskaber. Når inklusion er målet, skal der være plads til at deltage og handle i fællesskabet. (s. 10).

Inklusionsbegrebet synes som så megen anden pædagogisk praksis at befinde sig i et spændingsfelt mellem den *ideale verden* og den *virkelige verden samt mellem individ og kollektiv*. Med inspiration fra Dysons

¹¹ <http://www.eva.dk/eva/projekter/2011/undersogelse-af-skolens-indsatser-for-inklusion/projektprodukter/inklusion>

model, som viser ud fra hvilke diskurser inklusionsbegrebet kan anskues, vil vi primært diskutere inklusion i forhold til NN-modellen for ordblinde med vægt på de områder, der indgår i domænet, den virkelige verden, specifikt den pragmatiske diskurs.

Dysons model er gengivet efter Susan Tetler, 2009¹².

I idealverdenen kan man diskutere inklusion ud fra to diskurser en *etisk* og en *politisk* diskurs. Den etiske diskurs svarer meget til Salamanca-erklæringens afsæt i, at det er ethvert menneskes ret at deltage i alle samfundets kulturelle og sociale sammenhænge herunder uddannelse, hvilket som skrevet tidligere alle uddannelsessteder kan tilslutte sig som hensigtserklæring. Den politiske diskurs handler om stabilitet og sammenhængskraft i samfundet. Jo flere grupper, der får uddannelse, og som deltager i sociale og kulturelle aktiviteter, jo større stabilitet og jo større "nytte" har et samfund af sine borgere. For tiden blandt andet udtrykt i dette mantra: "Målet er, at 95% af en ungdomsårgang får en uddannelse".

I **virkelighedens verden** er den økonomiske diskurs optaget af, hvordan man fx bedst kan dokumentere, at indsatsen (den økonomiske) får så mange som muligt i uddannelse, så de kan klare sig selv. Hvis man indfører inkluderende processer, hvad kan der så fx spares på specialundervisning, som eventuelt kan overføres til normalundervisningen.

Den pragmatiske diskurs handler om, hvilke strategier, metoder og procedurer, man vælger i det daglige på den enkelte undervisningsinstitution for bedst muligt at opfylde intensjonen om inklusion, så den virker efter hensigten. Ifølge Egelund, er der tre hovedområder som bedst sikrer inklusion. Det er undervisningsdifferentiering, holddannelse samt særlig lærerstøtte eller en kombinationer heraf. (Egelund,

¹² Tetler, Susan & Søren Langager (red)(2009): "Specialpædagogik I skolen". Gyldendal.2009.

2009).¹³ Uddyber vi det pragmatiske område, kan vi med en lidt anden vinkling på inklusionsproblematikken få øje på modsætninger i holdningen til og udmøntningen af inklusion i undervisningsinstitutioner.

Sagt på en anden måde kan der peges på to polare områder, som altid vil vanskeliggøre inkluderingsprocessen, og som har rod i inklusionens dobbelttydighed som fællesskabsideal og hierarkisering.

Inklusion er både et pædagogisk fællesskabsideal og en hierarkisering. Som nivelleret fællesskabsideal er der tale om en horisontal fællesskabspædagogik, hvor modsætningerne er om man er *ude* eller *inde* fx i *klassefællesskabet* eller *undervisningen*. (Langager s.138)¹⁴. I den forståelse kan man godt være *ude*, selv om man sidder *inde* i klassen, da *inde* bør forbindes med aktiv og ligeværdig deltagelse i undervisningen og fællesskabet.

Inklusionsbegrebet kan også forstås hierarkisk. I den logik anerkender man diversiteten, og mener den skal have plads i et klassefælleskab, men nogen er *oppe* og *andre* er *nede*. De, der er *nede* må så følge med så godt de kan, eller de der er *nede* får i bedste fald et særligt løft ved fx særlig lærerstøtte både i gruppesammenhæng og individuelt.

Undervisningsinstitutionerne afspejler og underbygger både i love, bekendtgørelser og i deres organisationsformer på godt og ondt de to nævnte former. Karakterer, test og adgangsbegrænsning kan fx indbyde til hierarkisk polarisering. Lovbefæstede fællesskabsidealer som inklusion udmøntes fx også i arbejdet med nyere pædagogiske organiseringsformer fx cooperative learning, som kan sikre og underbygge en nivelleret fællesskabspædagogik.

For at illustrere de to måder at forstå inklusion på, kan vi bruge holddannelse som eksempel. Med et hierarkisk blik på inklusion, så danner man grupper eller hold i det mindste i nogle sammenhænge således, at de dygtige kan være sammen, og de svage må klare sig, så godt de kan. Med de horisontale briller på danner man hold, således at et diversitetsprincippet er i højsædet, så de mindre dygtige lærer af de mere dygtige, hvilket European Agency mener er en god læringspraksis for elever med faglige vanskeligheder.

I NN-modellens hf-uddannelse for ordblinde er idealet inklusion, ligeværdighed og uddannelse. Dette ideal udmøntes i *virkelighedens verden* med fokus på den pragmatiske diskurs, hvor man er optaget af, hvordan man bedst styrker denne særlige gruppes *sociale, faglige og almindelige* kompetencer, så de bliver i stand til at få den videregående uddannelse, de ønsker. Disse tre nævnte områder er netop omdrejningspunktet i formålet i "Bekendtgørelse af lov om uddannelsen til højere forberedelseseksamen (hf-loven)".

I NN-modellen kan man måske sige, at man organiserer sig både hierarkisk og horisontalt i forhold til fx gruppedannelse. Da dansk og engelsk udgør den største faglige hurdle for de ordblinde, hvilket naturligvis også får indflydelse på selvopfattelsen, har man valgt i de to fag at opdele hierarkisk (gruppedannelse i to fag kun for ordblinde). Man er optaget af, at de ordblinde bliver dygtige til at bruge it-hjælpemidler i dansk

¹³ Egelund, Niels & Susan Tetler (red) (2009): "Effekter af specialundervisningen". Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.

¹⁴ Tetler, Susan & Søren Langager (red.) (2009): "Specialpædagogik I skolen". Gyldendal.

og engelsk og opbygger selvtillid, så de er selvhjulpne i de andre fag. I den øvrige fagrække foretages gruppedannelse ud fra en fællesskabstænkning (gruppedannelse ud fra diversitetsprincippet). Som vi skal se sidenhen ser denne organisering ud til at virke efter hensigten.

Vi erindrer at 4 årgange af unge med dysleksi har fået hf-eksamen i Nørre Nisum, og som vi skal se sidenhen, er de meget bevidste om at de skal præstere (få karakterer, der fører videre), ikke primært for at nærme sig de andre (blive integreret), men for at kunne leve op til uddannelsens krav og bruge uddannelsen sidenhen og være sig selv. Men de ønsker også at være en aktiv del af fællesskabet i klassefællesskabet med hinanden og de andre samt i nærmiljøet.

I de følgende afsnit er vores ledetråd understående spørgsmål:

Hvilken effekt og hvilke muligheder vedrørende det sociale, faglige og almindendannende samt muligheder for videre uddannelse kan vi få øje på i forhold til ordblindegruppen?

Hvordan oplever de ordblinde at være inkluderet i forhold til i NN-modellens tilrettelæggelse af undervisningen?

4. Optagelsesproceduren og opstarten

Optagelsens betydning for Nørre Nisum-modellen

Optagelsesproceduren for NN-modellen er udviklet og forbedret gennem de 7 år, uddannelsen har været udbudt. Her følger en beskrivelse af optagelsesproceduren i punktform:

- Der er samme adgangskrav til NN-modellen, som til hf generelt.
- Lever ansøgeren ikke op til adgangskravene, så afvikler skolen en optagelsesprøve i det eller de fag det drejer sig om.
- For at blive tilbudt det særligt tilrettelagte forløb skal der vedlægges en PPR-udredning eller lignende dokumentation, der dokumenterer at ansøgerens skriftsprogsvanskeligheder er af dyslektisk karakter sammen med ansøgningen. Opdages ansøgerens vanskeligheder efter start på uddannelsen, så testes de på uddannelsen.
- Alle ansøgere kommer til en optagelsessamtale. Denne har fokus på studiekompetencer, ansøgers erfaring med at bruge kompenserende it, samt personlige udfordringerne i forhold til at flytte hjemmefra og skulle klare sig selv. Desuden afdækkes ansøgerens behov for at få uddannelsen tilrettelagt over tre år.

Frafald og gennemførelse

Det er altså en ret grundig optagelsesprocedure, som ansøgeren møder i NN-modellen. Det er sandsynligt, at optagelsesproceduren har en sammenhæng med fuldførelsesprocenten på uddannelsen. Det viser sig nemlig, at den ligger over landsgennemsnittet, hvis man ser bort fra uddannelsens første år. Idet landsgennemsnittet for at fuldføre en hf-uddannelse ligger på omkring 77-79%, mens gennemførelsesprocenten for NN-modellen ligger på 80 – 90%. Inddrages også de 3 årgange, der stadig er på uddannelsen, så ligger deres fastholdelsesprocent dags dato på mellem 90-100%. Det peger således på,

at optagelsesproceduren, med undtagelse af det første optag, lykkes med at sortere i ansøgergruppen sådan, at en større procentdel end landsgennemsnittet gennemfører.

Den første årgang skiller sig dog ud. Forklaringen på dette kan hentes i, at optagelsesproceduren ikke som udgangspunkt var så præcis, som den senere udvikles til. Det samme billede ses i EVA's slutevaluering af hf for unge med ASF¹⁵, hvor frafaldet også var stort det første år. Her startede forsøgsordningen op med 9 kursister, hvor 5 falder fra, og 2 efteroptages. Så det ser ud til, at det er almindeligt, at en ny særligt tilrettelagt hf-model kan støde i vanskeligheder med optaget det første år. Nedenfor vises en tabel over optag, gennemførsel og frafald i NN-modellen sammenholdt med landsgennemsnittet.

årgang	Antal optag	gennemførsel	frafald	fuldførelsesprocent	Fuldførelsesprocent på landsplan ¹⁶
2006 -2009	10	6	4	60 %	79 %
2007-2010	10	9	1	90 %	78 %
2008-2011	13	11	2	84 %	77 %
2009-2012	15	12	3	80 %	Tallet er endnu ikke offentliggjort
2010 – 2013	18		0	100 %	
2011 – 2014	21		2	90 %	
2012 - 2015	18		0	100 %	

Tabellen angiver klassestørrelse, frafald og fuldførelsesprocent.

Kvalitative gruppeinterview, 3o

I de kvalitative interview med 3o spurgtes også ind til optagelsesproceduren. Her en fremstilling af denne del af interviewene¹⁷.

Alle studerende beskriver dagen for optagelsesproceduren som en god, spændende og afslappende dag, men også en meget lang dag. Dagen blev oplevet som tryk og tilrettelæggelsen af prøveforløbet blev generelt opfattet som omsorgsfuldt.

De studerende var generelt enige om at fremhæve samtalerne med lærerne i forbindelse med optagelsesprøverne som en stor kvalitet ved optagelsesproceduren. Derudover nød de at opleve logistikken med kantinen og de andre mere uformelle arrangementer.

Vedrørende optagelsesprøverne fremhæver nogle, at de måske var lidt nervøse for, om de var gode nok til at klare testene, men at der samtidig var en indbygget tryghed ved at blive testet og vurderet, da det gav dem vished om egen formåen i forhold til at kunne leve op til kravene på hf. Disse studerende påpegede

¹⁵ <http://www.eva.dk/projekter/2010/forsoeg-med-hf-uddannelse-for-unge-med-autismespektrumforstyrrelser/projektprodukter/hf-for-unge-med-asf>

¹⁶ <http://statweb.uni-c.dk/databanken/uvmDataWeb/ShowReport.aspx?report=EAK-tilgang-gymudd>

¹⁷ Det skal nævnes, at langt de fleste i klassen 3o var til optagelsesprøve i forbindelse med optagelsesproceduren, idet de ikke levede op til adgangskravene for hf.

også, at hvis det ikke var gået, ville man vide, at det var nødvendigt at tage ekstra kurser, hvis man skulle kunne gennemføre en hf.

For denne gruppe unge gik det, og det gav en følelse af at have fået chancen, at have fortjent den studieplads og at tro på, at man kunne gennemføre uddannelsen.

Samtalerne med lærerne blev opfattet som fremmende for selvtilliden og trygheden. Det fremhæves, at det gav stor selvtillid at snakke om egne forventninger, egne præstationer og få lov til at fortælle om sine bekymringer i forhold til at kunne klare sig i læsning, skrivning og engelsk.

De fleste var klar over, at de skulle vurderes og mange havde øvet sig inden, fordi de netop kendte egne svagheder og var vant til at gøre en ekstra indsats.

De fleste studerende finder det meget positivt, at man skal være dokumenteret ordblind for at få tilbudt et særligt tilrettelagt forløb. De har netop valgt Nørre Nisum HF, fordi der også var andre ordblinde, men samtidig føler de sig "mere normale", fordi de også undervises sammen med såkaldte "normale" hf-klasser.

Nogle foreslår, at andre typer læsesvage (ikke nødvendigvis dokumenteret ordblind) måske også burde have chancen.

Eksempler på udsagn, som refererer til optagelsesproceduren.

"Vi føler, vi har fortjent den plads."

"Alle ville det rigtig meget. Vi har måttet kæmpe for det. Vi tager det højtideligt."

"Det har altid været svært og vores indstilling var derfor, at det var svært, så vi forventer at skulle arbejde."

"Kommer man igennem en optagelsesprøve, kan man begynde og tro på, at man kan gennemføre."

"Jeg har valgt den (hf i Nørre Nisum) fordi alle var dokumenteret ordblinde."

"Du er klog nok og ordblind nok, og så får man et brev – stor glæde"

Opsamling på det kvalitative gruppeinterview

I forbindelse med optagelsesproceduren får vi øje på en flok målrettede og viljefaste unge mennesker, som lever med deres læse/skrive handicap, men som er indstillet på at kæmpe og arbejde for at få en ungdomsuddannelse. Vi får øje på, hvor meget det betyder for denne gruppe unge, at få *et stempel* (prøver og samtaler), der giver dem selvtillid til at tro på egen formåen i et uddannelsesforløb. Endelig får vi også øje på studieaktive unge, som også søger tryghed indenfor egen gruppe (de diagnostiserede ordblinde), men som også oplever kvaliteter i det fællesskab de får tilbudt med de andre hf-klasser. Derfor søger de ind på "den særligt tilrettelagte hf for ordblinde" i Nørre Nisum.

Lærernes vurdering af optagelsesproceduren

Af lærernes svar på nedenstående spørgsmål fremgår det, at de lærere, der oplever at vide noget om optagelsesproceduren overvejende vurderer, at den er meget god/super god.

Spørgsmål	Ved ikke	Mindre god	God	Meget god	Super god
Hvordan oplever du kvaliteten i optagelsesproceduren for de ordblinde på hf?	6		1	6	4

Der er ikke mange lærere, der uddyber optagelsesproceduren i deres kommentarer, men én skriver dog: "Det er vigtigt at fastholde den grundige udvælgelsesprocedure i relation til optagelse på kurset."

Opstarten på uddannelsen

I en evaluering af NN-modellen er det interessant at se på sammenhængen mellem optagelsesproceduren og de studerendes oplevelse af opstarten på uddannelsen efterfølgende. I det kvalitative interview med 30 er der derfor fokus på deres oplevelse af mødet med det faglige niveau på hf.

De studerende fortæller, at de følte sig fagligt rustede, da de startede på hf tilrettelagt for ordblinde. De fortæller dog også, at de har været lidt bekymrede for det faglige niveau, og at de havde forventet, at det blev meget vanskeligere og uoverskueligt at starte på uddannelsen. De oplevede deres første måneder på uddannelsen som gode, fordi de fik en god og langsom start i fagene. De fortæller, at lærerne var gode til at hjælpe i starten, og at det derfor føltes overskueligt. Den langsomme start gav tid og mulighed for at tilegne sig de kompenserende hjælpemidler, som nogle studerende ikke er vant til at bruge inden hf. De nævner dog, at særligt engelsk var og er svært, og andre fag nævnes også som svære. På trods af deres usikkerhed overfor uddannelsen er de klare i mælet, da det bliver spurgt, om de forventede at gennemføre uddannelsen. Her giver langt de fleste udtryk for, at det aldrig har været et spørgsmål for dem. Selvfølgelig ville de det.

Eksempler på udsagn, som refererer til mødet med det faglige niveau på hf

"Man fik en blid start. En stille og rolig start"

"En af fordelene er, at der er tid til at sætte dem, der ikke kender programmerne ind i det", (programmerne refererer til kompenserende it).

"Jeg har ikke overvejet det som en mulighed at droppe ud".

Opsamling på det kvalitative fokusgruppeinterview

Vi oplever en gruppe unge, som har været bekymrede for deres start på hf, fordi de har været fuldt bevidste om deres vanskeligheder, da de søgte ind. Derfor har de forventet et udefinerbart højt fagligt niveau, samt et studiemiljø, hvor de skulle kæmpe for deres faglige identitet. Det de møder er imidlertid et tilpasset fagligt niveau, nogle kompetente lærere, samt tid og rum til at tilegne sig de kompetencer som den nye ungdomsuddannelse påkræver. Samtidig oplever vi en gruppe unge, der på trods af deres vanskeligheder, er viljefaste i deres mål – at gennemføre hf.

Lærernes vurdering af opstarten

Lærernes giver på samme måde udtryk for, at gruppen af unge dyslektikere har en god start på uddannelsen.

Spørgsmål	Ved ikke	Mindre god	God	Meget god	Super god
Hvordan oplever du de ordblindes opstart på hf i egen o-klasse?	6		2	6	2

Opsamling på optagelsesprocedure og opstart

Samlet set ser det ud til at optagelsesproceduren har positiv effekt for de studerendes mulighed for at gennemføre uddannelsen. De fuldfører deres uddannelse over landsgennemsnittet, ligesom fastholdelsesprocenten er høj. Det skal dog bemærkes, at der på første hold, årgang 2006, var stort frafald. Det kan skyldes, at optagelsesproceduren ikke på det tidspunkt var så konsistent som den senere er blevet. De kvalitative interview med 3o viser, at de unge selv oplever optagelsesproceduren som en form for garanti for, at de også kan gennemføre uddannelsen. De oplever desuden, at de er forpligtede på at bidrage alt hvad de kan, når de er lykkedes med at blive optagede på hf særligt tilrettelagt for ordblinde. Optagelsesproceduren ser på denne måde ud til at påvirke de dyslektiske unges arbejdsindsats og vedholdenhed under uddannelsen. Spørgeskemaet til lærerne giver desuden et billede af en lærergruppe, der værdsætter optagelsesprocedurens betydning for NN-modellen.

I forhold til opstarten så giver de unge dyslektikere udtryk for, at de fik en god og tryk start på uddannelsen. De føler sig tilpas udfordrede. Også her giver spørgeskemaet til lærerne et billede af, at lærerne også oplever opstarten positivt. Dette kan også have en indflydelse på, at de unge gennemfører uddannelsen, i stedet for at afbryde den de første halve år, fordi mødet bliver for overvældende.

5. De ordblindes faglige udbytte

I det følgende redegøres for de ordblindes faglige udbytte på hf dokumenteret med karaktergennemsnit, interview med 3o samt spørgeskemaundersøgelser med den almene hf-klasse og lærerne.

Karaktergennemsnit

Klasse	2006-2009	2007-2010	2008-2011	2009-2012
Karaktergennemsnit Ordblinde NNS	7,1	6,5	7,1	5,8
Gennemsnit hf NNS ¹⁸	6,7	6,8	6,0	Tallene er endnu ikke offentliggjort
Lands gennemsnit hf ¹⁹	6,1	5,9	5,9	Tallene er endnu ikke offentliggjort

Karaktergennemsnittet for de ordblinde unge er de første 3 år (2009, 2010 og 2011) markant højere end landsgennemsnittet for hf. Det ser dog ikke ud til, at dette er tilfældet for 2012, hvor gennemsnittet for gruppen af ordblinde unge ligger tæt på landsgennemsnittet for de øvrige år (gennemsnittet for 2012 er stadig ikke offentliggjort).

Desuden er det interessant, at karaktergennemsnittet for gruppen af unge i NN-modellen i to af de fire år ligger over gennemsnittet for hf i Nørre Nisum generelt, som alle tre år ligger over landsgennemsnittet.

Det tyder på, at gruppen af ordblinde i NN-modellen fagligt set klarer sig godt, set i sammenhæng med såvel landsgennemsnittet, som karaktergennemsnittet for hf i Nørre Nisum generelt. Gruppen trækker således ikke gennemsnittet på uddannelsen ned, snarere tværtom.

Kvalitative gruppeinterview, 3o

Det kvalitative interview peger på, at NN-modellens opbygning og struktur har en afgørende betydning for *det faglige niveau*. Følgende sammenskrivning stammer fra gruppeinterviews med nuværende 3o, hvor alle 18 elever deltog.

Samtlige studerende er enige om, at det har været altafgørende, at kunne få lov til at tage en hf på 3 år i stedet for 2 år, da tiden betyder alt.

I forhold til den *overordnede struktur* påpeges det, at der gives tid til i den første periode at arbejde med naturfag, som er de flestes stærke side, herved opbygges en del selvtillid, som ruster de studerende til det hårde slid med dansk og engelsk. Endvidere gives der plads til at koncentrere sig om valgfagene det andet år, hvilket giver gode resultater. Det tredje år kan man så igen arbejde koncentreret med dansk og engelsk, hvilket er en afgørende faktor for, at de studerende klarer disse to fag.

De studerende understreger, at *dansk og engelsk* er deres største problem og bringer følgende argumenter på banen.

Som ordblind tager det generelt længere tid både at finde og læse tekster selv med it-hjælpemidler. I forhold til fagene dansk og især engelsk handler det om at få ekstra meget tid. Man er nødt til at diskutere hverdagsting og samtale på engelsk, før man kan læse svære tekster. Tiden har især betydning for de

¹⁸ <http://statweb.uni-c.dk/Databanken/uvmDataWeb/ShowReport.aspx?report=KGY-gns-region-udd>

¹⁹ <http://statweb.uni-c.dk/Databanken/uvmDataWeb/ShowReport.aspx?report=KGY-gns-region-udd>

skiftlige karakterer. Mange studerende vurderer, at det ekstra år er den helt afgørende faktor for, at de kunne nå at arbejde sig op på et A-niveau i dansk og et B- niveau i engelsk.

Helt *generelt* fremhæver de studerende, at det ekstra år betyder mere tid til forberedelse og interesse for fagene, mere tid til kontakten med lærerne, og at det ekstra år er helt afgørende for overhovedet at kunne fungere socialt.

Som en lille interessant krølle på udsagnene om behovet for ekstra tid nævner en enkelt studerende, at der ligger en "positiv sortering" i at udbyde hf som treårigt for ordblinde studerende, fordi uddannelsen dermed tiltrækker ordblinde, der vil investere tid for at få en hf.

Vedrørende den nødvendige brug af *computeren som hjælperedskab* påpeger de studerende, at mange fik bunden lagt på efterskolerne, men at den ekstra hjælp fra de særligt uddannede VUC-lærere betød raffinering og effektivisering i forhold til mange programmer. Samtlige studerende anså hjælpen fra VUC-lærerne i relation til ordblinde-dansk og ordblinde-engelsk som helt uvurderlig og påpegede at specielt it-hjælpen kunne overføres til andre fag. Nogle studerende vurderer, at de ville have haft svært ved at gennemføre hf uden hjælp fra VUC-lærerne.

De studerende er generelt meget bevidste om, at de ikke kunne gennemføre en hf-uddannelse uden brug af it-hjælpemidler og løbende hjælp hertil, men at afhængigheden af it er tidskrævende og dermed også cementerer de problemer, de har.

At studere sammen med "følgeklassen", almenklassen i alle andre fag end engelsk og dansk opleves generelt som en positiv og "normaliserende" faktor.

Det fremhæves, at studiesamværet i disse timer både betyder noget for udviklingen af det faglige niveau, men også har betydning for det sociale samvær i miljøet på uddannelsen i Nørre Nisum, hvor de fleste hf-studerende bor på skolen.

Endvidere nævner mange studerende, at studiesamværet med andre hf-ere også har været en øjenåbner for egne styrkeområder. De har måttet arbejde selvstændigt med at finde tekster, da lærerne fra følgeklassen er knap så opmærksomme på at lægge tekster på nettet. De har opdaget, hvor meget flid og engagement har betydet for deres faglighed og deres rolle som initiativtagere. Og endelig har de oplevet at være overlegne i forhold til de mundtlige discipliner.

Eksempler på udsagn, som refererer til faglighed og struktur.

"Tiden betyder alt"

"Det er de tre års dansk og engelsk, der gør, at vi kan gennemføre".

"Mit niveau er højnet med hjælp fra VUC-lærerne og hjælp til it-programmerne."

"Det hænger bedre ved med den hjælp. Vi får rettet og får afleveret- det betyder alt for det faglige niveau."

"Godt at være sammen i andre fag. Det hjalp mig med projektskrivningen."

”Dansk og engelsk er vores største problem, derfor er det godt, at vi har det for os selv”

Opsamling

Vi får øje en gruppe studieaktive studerende, som er meget beviste og afklarede omkring, hvad den særlige struktur på det særligt tilrettelagte hf-forløb for ordblinde i Nørre Nisum betyder for dem både fagligt og socialt. De fremhæver, at tre år er en forudsætning for at kunne gennem og nå et acceptabelt niveau i dansk og engelsk, og at hjælp fra særligt uddannede VUC- lærere er en nødvendighed. Endelig fremhæves separat undervisning i fagene dansk og engelsk og inklusion i alle andre fag som et uvurderligt gode.

Almenklassens vurdering af de ordblindes faglighed i spørgeskemaform

Spørgsmål	ved ikke	mindre god	god	meget god	super god
21 deltog i undersøgelsen					
Hvordan oplever du o'ernes <i>faglige</i> deltagelse i timerne ?	1		8	9	3
Hvordan oplever du o'ernes deltagelse i <i>gruppearbejde</i> ?	1	2	6	10	2
Hvordan oplever du o'ernes <i>mundtlige</i> deltagelse i timerne?	2		8	8	3
Hvordan oplever du o'erne takling af læsning eller skrivning i undervisningen	2	3	8	8	

Som det fremgår af skemaet, kan vi se at ikke ordblinde hf-ere vurderer deres ordblinde medstuderende til at ligge primært i området ”god” og ”meget god” i alle kategorier. Når der spørges specifikt til læsning eller skrivning bliver feltet ”super god” helt tomt, hvilket jo med al tydelighed viser, hvor hovedproblemet for de ordblinde ligger, men samtidig understreger skemaet også, at de ordblinde er nået så langt som til mellemkategorierne ”god” og ”meget god” i forhold til læsning og skrivning. Resultaterne fra skemaet matcher og supplerer de ordblindes selvevaluering i gruppeinterviewet.

Lærernes blik på ordblindes faglighed

Spørgsmål (lærerne har valgt at sætte kryds flere steder i hver række. Alle krydser er registreret).18 lærere deltog.	Ved ikke	Mindre god	God	Meget god	Super god
Hvordan oplever du de ordblindes takling af de faglige udfordringer?	1	1	2	12	4
Hvordan oplever du de ordblindes <i>faglige</i> samspil med følgeklasserne?	2	1	5	6	3

Skemaet viser ret entydigt, at de ordblindes faglige niveau er mere end acceptabelt. Fra lærernes udtalelser forstående anføres, at de ordblindes motivation og studieegnethed har en positiv effekt på alle. Et forhold, som de ordblinde også selv berørte i interviewet.

”Jeg synes bare, at de ordblinde jeg får op i billedkunst er super motiverede, på hver deres måde, men det beriger undervisningen. Det hold, jeg har uden ordblinde, er det der er vanskeligst at få til at arbejde seriøst.”

”De ordblinde er med til at hæve det faglige niveau. Og norm for de forventninger vi kan have til Hf. De vil være forberedte, og det kan smitte af på andre.”

”De ordblinde har større fokus på, at de skal være systematiske omkring notetagning med videre, og medvirker derved til større systematik i lærergruppen; andre gange husker de bare godt; en opøvet evne; ”

Opsamling

Et blik på karaktergennemsnittet i skemaform understreger, at gruppen af ordblinde i NN-modellen fagligt set klarer sig godt, set i sammenhæng med såvel landsgennemsnittet, som karaktergennemsnittet for hf i Nørre Nisum generelt. De første 3 år gange ligger endog markant højere end landsgennemsnittet.

I interviewet med 30 får vi øje på en gruppe studieaktive studerende, som er meget beviste og afklarede omkring, hvad den særlige struktur på det særligt tilrettelagte hf-forløb for ordblinde i Nørre Nisum betyder for dem både fagligt. De pointerer, at tre år er en forudsætning for at kunne gennemføre og nå et acceptabelt niveau i dansk og engelsk, og at hjælp fra særligt uddannede VUC- lærere er en nødvendighed. Endelig fremhæves separat undervisning i fagene dansk og engelsk og inklusion i alle andre fag som et uvurderligt gode.

De ikke ordblinde medstuderende på hf vurderer i spørgeskemaform, at de ordblinde placerer sig i mellemkategorierne ”god” og ”meget god” i forhold til læsning og skrivning og endog lidt bedre, når der spørges til *deltagelse* mundtligt, og i gruppearbejde. Vurderingerne fra skemaet matcher og supplerer de ordblindes selvevaluering fra gruppeinterviewet.

Lærernes blik på de ordblindes faglighed overbeviser ret entydigt om, at de ordblindes faglige niveau er mere end acceptabelt. Fra lærernes udtalelser anføres endvidere, at de ordblindes motivation og studieegnethed har en positiv effekt på alle. Et forhold, som de ordblinde også selv berørte i interviewet.

6. Det sociale samspil

Undersøgelsen af, hvordan unge ordblinde er inkluderet i det sociale fællesskab i NN-modellen, belyses med interviews fra den første årgang (2006) og 30, som dimitterer sommeren 2013. Begge interviewgrupper belyser ganske tydeligt, hvordan inklusionen fungerer for netop de ordblinde på det sociale område. Endvidere perspektiveres med udsagn fra lærerne og de medstuderende, ikke ordblinde almene hfe-re.

Kvalitative gruppeinterview årgang 2006

Vi bringer først sammenskrivningen af udtalelser fra årgang 2006.

De 5 unge giver alle udtryk for, at samværet i o-klassen (klassen kun med ordblinde i dansk og engelsk) har haft stor betydning for dem. De fire forklarer, at o-klassen var den sikre base. De havde mange relationer på kryds og tværs af klasser og årgange, men de oplevede o-klassen som "den sikre havn". Her fandt de et fællesskab, hvor der var mulighed for at finde forståelse for de særlige problemstillinger, man står i som ung ordblind. En af de studerende forklarer også, at hun valgte sit sociale netværk ud fra faglige prioriteringer, og at det derfor ofte var studerende i o-klasserne, hun fandt det hos. En af de studerende skiller sig ud, forstået på den måde, at hun i høj grad havde sit sociale netværk i de øvrige klasser. Hun giver dog udtryk for, at det at være i o-klassen fik stor betydning for hende, fordi det lærte hende, hvad det vil sige at være ordblind.

Da de bliver spurgt, om det socialt set har været vanskeligt at starte på en ny uddannelse, svarer de, at det ikke var skræmmende, men at det var meget anderledes. De skulle lære at fungere i andre undervisningssituationer, hvor særligt forelæsninger har været en udfordring. De oplever, at de er gode til at danne relationer med andre. En af de studerende har som allerede nævnt netop valgt at engagere sig meget i sin nye uddannelse og føler derfor ikke, at det på nogen måde har været vanskeligt.

Som medvindsfaktor på den nye uddannelse nævner de studerende netop den åbenhed, de har fået omkring deres ordblindhed. Det har betydet, at de ikke behøver bruge energi på at skjule deres handicap.

Eksempler på udsagn til: Uddannelsesforløbet og det sociale område

"Jeg så o-klasserne som "den sikre havn". Det var dem jeg gik til, hvis der var noget, jeg havde det hårdt med. Det gjorde jeg ikke med de andre."

"Men det at vi havde hinanden, har udviklet mig selv således, at jeg er blevet opmærksom på, hvad det vil sige at være ordblind."

"Jeg var meget faglig i mine valg. Valgte ofte o'erne, fordi de kunne forstå, og kunne give mig fagligt modspil."

”Det har haft betydning at være sammen med nogen, der er ligesom en selv. Det var dejligt, at det var sådan i dansk og engelsk, der havde man brug for det. Det fungerede godt socialt, fordi man har noget fælles.”

Opsamling

Samlet set giver de 5 unge udtryk for, at det har haft stor betydning for dem socialt, at være en del af en gruppe unge ordblinde, og at det har givet dem et socialt fundament til at gå ind i andre relationer. De fortæller også, at denne gruppe stadig fungerer som deres nære netværk, og at de her har mulighed for støtte sig til hinanden på de videregående uddannelser.

Kvalitative gruppeinterview 3o

I en lidt anden variation og lidt mere udfoldet understøttes dele af dette billede også af 3o (årgang 2009).

Alle studerende udtaler sig meget positivt om det sociale miljø på stedet. Flere fremhæver stedets beliggenhed som en samlende faktor, forstået på den måde, at fordi Nørre Nisum ligger placeret midt i det åbne land med langt til større byers tilbud, så betyder det, at de studerende i høj grad må skabe relationer og aktiviteter med hinanden. Det bestyrkes af, at så mange studerende er bosatte ved skolen. Det gælder alle hf'ere, men i særlig grad de ordblinde hf'ere, som kommer fra hele landet.

De studerende fremhæver desuden miljøet som inkluderende, fordi der er plads til alle. De oplever, at alle kan finde en plads i fællesskabet. De føler sig som en integreret del af studiemiljøet, og oplever fællesskab både i og udenfor o-klasserne.

De fremhæver desuden forholdet til lærerne og det øvrige personale på stedet. Her oplever de at blive taget alvorligt og hjulpet. De nævner både sekretærer og bibliotekspersonale som positive og hjælpsomme. De oplever sig altså ikke som en udfordring for stedet, men oplever sig som anerkendte og accepterede af de voksne de møder på stedet. Især gælder det for de lærere, de har gennem 3 år. Det vil sige deres dansk og engelsklærer på hf. De nævner desuden specifikt deres VUC-lærere, som de har til ordblinde-dansk og ordblinde-engelsk. Her opstår en særlig relation, fordi de her er på helt små 3-5 personers hold.

I forhold til inklusion i såvel den store gruppe af hf-studerende som i den mindre gruppe (o-klassen) fremhæver de ordblinde fra 3o, at de ser styrker i begge fællesskaber. De fortæller, at de har venner blandt de ikke-ordblinde studerende, hvilket ses som en indikator på, at de er inkluderet i det store fællesskab. De peger på, at det har stor betydning for dem, hvem der bor på skolens kollegier, og hvem der ikke gør, fordi det ofte har større betydning for, hvor godt man kommer til at kende hinanden, end hvilken klasse man går i.

Endelig fremhæver de, at det har stor betydning at have det godt social for deres muligheder for at gennemføre uddannelsen. Vedrørende eksamen, så understreger de studerende, at det er helt essentielt, at de får ekstra tid, og at de må bruge hjælpemidler.

Eksempler på udsagn, som refererer til sociale samt inklusion:

"Jeg er glad for, at det ligger så langt ude på landet, hvilket der godt kan afskrække nogen, for det gør jo, at hvis det lå inde i Århus eller noget, så ville vi være spredt for alle vinde efter skoletid, men her er vi "tvunget" til at være sammen. Det er godt socialt."

"Her er plads til alle! især også indenfor o-klassen. Alle kommer med åbne kort. Alle skal ud og finde nye venner. Fordi man kommer fra hele landet."

"hf i Nisum er helt fantastisk socialt. Vi er aldrig alene. Vi keder os aldrig! Det er bare rigtigt godt socialt!"

"Jeg har det endnu bedre med lærerne her, end jeg havde med dem fra efterskolen, og det er alle lærerne (superpositive) som vi kommer i hænderne på herude"

"Jeg synes, det er godt, at vi har timer på tværs af klassen. Det betyder, at o-klassen ikke kun er en samlet flok."

"Os ordblind er knyttet sammen på en helt vild måde. Vi har noget, der binder os sammen, fordi vi har et fælles handicap og bor herude."

"Vi får da et bredere socialt netværk ved at være sammen med de andre (følgeklasserne)".

Opsamling

Vi ser en gruppe unge, som føler sig fuldt inkluderet i det sociale miljø på uddannelsen. De oplever en styrke i at være sig selv i dansk og engelsk (hf og VUC), og samtidig en styrke i at have de øvrige fag i deres følgeklasse. De ordblind unge føler sig som en ligeværdig del af det sociale miljø, og sætter på den måde en positiv dagsorden på stedet. De oplever sig derfor også som accepterede og anerkendt. Det sammenhold de oplever i gruppen af ordblind, hvor det at være ordblind er noget man kan dele med andre, slår igennem i samtalen som en enorm styrke. Den åbenhed de møder i dette fællesskab giver tydeligvis overskud til at udvikle sig såvel socialt som fagligt, således at de også oplever, at de har noget at byde ind med i det samlede sociale miljø.

Lærernes opfattelser

Spørgsmål (lærerne har valgt at sætte kryds flere steder i hver række. Alle krydser er registreret. 18 lærer deltog.	Ved ikke	Mindre god	God	Meget god	Super god
Hvordan oplever du de ordblindes sociale samspil indbyrdes?		1	2	8	6
Hvordan oplever du de ordblindes sociale samspil med følgeklasserne?	1	1	7	10	
Hvordan oplever du de ordblindes trivsel i Nørre-Nisum miljøet?				7	9

Skemaet viser, at lærerne understøtter, de ordblindes oplevelse af et *meget godt* samspil med følgeklassen, men samtidig angiver resultatet også, at de ordblind i flere tilfælde har *et supergodt* samspil med

hinanden, hvilket jo også var en markant pointe i interviewet med de ordblinde ovenfor. Endvidere er lærerne tilsyneladende overbevist om, at de ordblinde er inkluderet i fællesundervisningen.

Lærerne blev spurgt om inklusion i forhold til følgende definitioner og som det ses af svarene, vurderer lærerne en høj grad og særdeles høj grad af inklusion.

- En elev med særlige behov er inkluderet, når eleven har udbytte af almenundervisningen (fællesundervisningen) og deltager aktivt i det sociale fællesskab i almenklassen.
- Et læringsfællesskab er inkluderende, når alle elever bidrager aktivt til, har udbytte af og udvikler positive selvbilleder på baggrund af fællesskabets aktiviteter (i fællesundervisningen).

Mener du de ordblinde i forhold til disse to definitioner er inkluderet sæt kryds ved:

Slet ikke ____ i nogen grad __2__ i høj grad __8__ I særdeles høj grad __8__

De følgende udsagn fra lærerne uddyber arten og kvaliteten i det sociale samvær i Nørre Nisum miljøet.

”Socialt ser en del ordblinde ud til at have en god indvirkning på klasser – på trods af vanskeligheder synes de at være godt tilfredse med at være kommet i gang med en ungdomsuddannelse – et mål, de måske tidligere havde anset for urealistisk.”

”De ordblinde fungerer i flere tilfælde som rollemodeller for almindelige studerende – arbejder godt; de ved, de ikke får noget forærende.”

”Mange ordblinde bidrager ofte med både fagligt og socialt engagement (i idræt) der ligger over gennemsnittet.”

”Jeg synes det er dejligt at have de ordblinde. På sin vis bidrager de med en vis sejhed, en vilje og en lyst til at ville lykkes.”

Som et lille supplement til de ordblindes selvopfattelse og selvevaluering ser vi, at deres medstuderende oplever det sociale samspil, så positivt, at de fleste også er venner med de ordblinde. Vi viser de 2 kategorier fra spørgeskemaet understående.

Spørgsmål 21 deltog i undersøgelsen	ved ikke	mindre god	god	meget god	super god
Hvordan oplever du o'erne <i>social</i> deltagelse i timerne og i fritiden?	1	1	5	8	6

	Ved ikke	nej	ja		
Er du venner med nogle fra o-klassen?	1	2	18		

Opsamling

Årgang 2006 beskriver, at det har haft stor betydning for dem socialt, at være en del af en gruppe unge ordblinde, og at det har givet dem et socialt fundament til at gå ind i andre relationer. Deres gruppe fungerer stadig som deres nære netværk i 2012, hvor de har mulighed for støtte sig til hinanden på de videregående uddannelser.

30 oplever, at de er fuldt inkluderet i det sociale miljø på uddannelsen. De anser det for en styrke i at være sig selv i dansk og engelsk (hf og VUC), og samtidig har de behov for at have de øvrige fag i deres følgeklasse. De ordblinde unge føler sig som en ligeværdig del af det sociale miljø, og sætter på den måde en positiv dagsorden på stedet. De oplever sig derfor også som accepterede og anerkendt. Den åbenhed og det sammenhold, de møder i gruppen af ordblinde giver tydeligvis overskud til at udvikle sig såvel socialt som fagligt, således at de ordblinde også oplever, at de har noget at byde ind med i det samlede sociale miljø.

Lærerne understøtter de ordblindes oplevelse af et *meget godt* samspil med følgeklassen, men samtidig angiver resultatet fra spørgeskemaet også, at de ordblinde i flere tilfælde har *et supergodt* samspil med hinanden, hvilket jo også var en markant pointe i interviewet med de ordblinde ovenfor. Endvidere signalerer lærerne, direkte adspurgt i forhold til definitioner på inklusion, at de ordblinde i "høj grad" og "højeste grad" er inkluderede i fællesundervisningen.

Supplerende viser spørgeskemaet til de ikke ordblinde hf-ere, at 18 ud af 21 studerende er venner med en ordblind studerende og samtidig vurderer de også, at de ordblindes sociale engagement i timerne og fritiden ligger i kategorierne "meget god" og "super god".

7. Muligheder for videreuddannelse

Uddannelsesforløb efter hf

Som en del af evalueringen er det undersøgt, hvordan det er gået de dyslektiske unge efter endt hf-forløb med særligt fokus på, om de er gået videre på uddannelse. Når det har været et vigtigt parameter, så skyldes det et ønske om at kunne dokumentere, at de unge i NN-modellen faktisk opfylder hf-bekendtgørelsens **§2 Stk. 2. Formålet med uddannelsen er at forberede kursisterne til videregående uddannelse**

Vi har spurgt alle 38 unge om, hvad de har lavet, hvad de er i gang med, og hvilke planer de har for fremtiden. I modellen nedenfor fremgår det i oversigtstal, hvor mange af de unge der i gang med uddannelse i kategorierne; mellemlange-, lange-, andre uddannelser og ikke i uddannelse. Tallene med rødt angiver landsgennemsnittet set i forhold til, hvornår den unge har færdiggjort sin ungdomsuddannelse (hhv. 6, 15 og 23 måneder efter endt ungdomsuddannelse)

	2006-2009 (6)	2007-2010 (9)	2008-2011 (11)	2009-2012 (12)
Mellemlange uddannelser (professionsuddannelser)	4 (66,6 %)	6 (1) 66,6 %	5 (1) 45,5 %	1 (1) 8,3% Opstart pr. jan. 2013: 3 33 %
landsgennemsnit mellemlange uddannelser ²⁰		efter 27 mnd: 53,7 %	efter 15 mnd: 38,6 %	Efter 6 mnd: 13,8 %
Lange uddannelser (Universitet, Kunstakademi)	1 (1) 16,6 %	0 %	1 (1) 9 %	0 %
landsgennemsnit lange uddannelser		efter 27 mnd: 1,1 %	efter 15 mnd: 0,8 %	efter 6 mnd: 0,4 %
Andre uddannelser (f.eks. i tjenerlære)	1	1 (1)	4	1
Andet (f.eks. højskole, au pair, hf-supplering, arbejde)		2	1	10
Har skiftet uddannelse	1	1	2	1
Procent i uddannelse	100 %	77,7 %	90 %	17 % (41%)
Landsgennemsnit i uddannelse		76,6	57,3	25 %

Tallene i parentes angiver, at en studerende har gået på uddannelsen, men har skiftet eller færdiggjort uddannelsen og figurerer i en af de øvrige kategorier.

Kigger man på de mellemlange videregående uddannelser, så ligger gruppen fra NN-modellen over landsgennemsnittet alle 4 år, når man for 2009-2012 årgangens vedkommende medtager de 3 studerende, som er optaget og starter på en professionsuddannelse i januar 2013.

Ser man på de lange videregående uddannelser, så scorer gruppen også her over gennemsnittet, når man ser på årgang 06/09 og årgang 08/11. Mens der på de to andre årgange ikke er nogen, der er i gang med en lang videregående uddannelse.

²⁰ <http://statweb.uni-c.dk/Databanken/uvmdataweb/fullClient/Default.aspx?report=EOU-gym-overg27-tiludd-frafuldf&res=1600x715>

Alt i alt ser gruppen af dyslektiske unge, der har gennemført NN-modellen, ud til i højere grad end gennemsnittet i Danmark, at tage uddannelse efter endt ungdomsuddannelse. Hvilket de kvalitative interview med 3o kan uddybe.

Kvalitative interview 3o

Da de studerende i 3o bliver spurgt om, hvorvidt de ved hvilken uddannelse, de vil i gang med bagefter, har alle undtaget en studerende et bud. Blandt buddene er såvel mellemlange som lange videregående uddannelser. Der er også nogle få, der vil på uddannelser, der ikke kræver hf. Dvs. at hf har åbnet for deres mulighed for at få den uddannelse, de kan tænke sig. Til spørgsmålet om, hvorvidt de mener, det er muligt, at det er inden for rækkevidde at nå deres uddannelsesmål, peger de på de tidligere studerende, der er gået i gang med den uddannelse, de har ønsket sig, og at de kan se, at det lykkes. De fortæller også, at lærerne giver udtryk for, at det er muligt for dem, og at det også har betydning for deres egen tro på det.

Andre siger, at de er i tvivl om, hvorvidt de får det gennemsnit, de har brug for, men de er indstillede på at bruge 1 år mere til at supplere hf, hvis det er nødvendigt. Her er målet så vigtigt for dem, at de er villige til at bruge den tid det tager.

Eksempler på udsagn, som referer til fremtidig uddannelse

"Hvis jeg ikke havde haft en hf, så kunne jeg ikke have taget en pædagoguddannelse, og nu, hvor jeg har fået så mange hjælpemidler, så kan jeg måske også blive veterinærsygeplejerske. Det er dem, der sidder og skriver ved dyrlægen. Det kan jo være, jeg er blevet så god, at jeg overvejer at tage det i stedet for. Det ved jeg ikke endnu."

"Det er muligt. Vi har set hos andre, at det kan lykkes".

"Nu går vi videre med det her – om man bruger 3 eller 4 år til det, det er jo ikke så vigtigt, hvis man kommer til det, man gerne vil."

Opsamling på kvalitativt interview om fremtidig uddannelse

Spørgsmålene ang. fremtidige studiemuligheder giver et billede af en ressourcestærk gruppe af unge, som kan beskrives med værdier som: god faglighed, arbejdsomhed, studieaktivitet, viljestyrke. De oplever, at de gennem hf har fået nye og flere muligheder, end de havde forventet.

Kvalitativt interview med første årgang 2006-2009

En anden central vinkel på videre uddannelse har været at undersøge, hvordan det er gået de unge, der er dimetteret fra NN-modellen. Tallene viser som nævnt, at flere end landsgennemsnittet går videre i uddannelsen, men hvordan oplever de unge at starte på uddannelserne? Oplever de selv, at de gennem

deres hf-forløb har udviklet den faglige indsigt og de studiekompetencer, som hf-bekendtgørelsen sigter mod for at gennemføre en videregående uddannelse.

Fra hf-bevis til uddannelse – hvordan gik det?

Vi får indledningsvis fortalt 5 livshistoriske forløb fra årene 2009 til november 2012. Fælles for 4 af historierne er et ønske om en lille pause efter at have arbejdet hårdt for at få en hf-eksamen, men samtidig har alle en klar bevidsthed om, at de vil videre i uddannelsessystemet for de nu har et hf-bevis, der gør det muligt. De oplevede, at hvis det kunne lade sig gøre at tage en hf med så mange ods imod sig, så ville de også vise, at det var muligt at komme videre. Typisk ville de studerende arbejde nogle måneder for derefter at rejse, før de søgte ind på en uddannelse.

De to pædagogstuderende brugte et halvt år på at arbejde, og søgte derpå ind på pædagoguddannelsen til februar 2010, som de begge færdiggør sommeren 2013. M begyndte på Aalborg Universitet efter et halvt års pause. Hun kæmpede med sociologistudiet i 1½ år, og vandt mange sejre, men opdagede, at hun havde mere lyst til at blive lærer. Hun er nu på 1. år på læreruddannelsen. NO begyndte af to omgange på socialrådgiveruddannelsen, efter at have arbejdet det første år. Det akademiske sprog og den nye by var en udfordring første gang, men i anden omgang klarer han sig fint. S begyndte på studiet *umiddelbart efter* endt hf-eksamen og har arbejdet hårdt for at få sin bachelorgrad i økonomi, derfor trænger hun til et pusterum, inden hun tager sin kandidatgrad. Om M blev det fortalt, at han havde arbejdet som ufaglært tjener i nogle år, men nu var i lære som tjener.

Samtlige studerende beretter, at de aldrig havde fået begyndt på en videregående uddannelse uden den hf-eksamen fra Nørre Nisum, som viste dem, at det var muligt. Endvidere påpeger alle, at kendskabet til og vantheden med fra hf at bruge it-hjælpe midler gjorde et studie muligt.

Samstemmende påpeges at *tiden*, de tre år på hf hjalp dem til at opbygge en selvtillid, et fagligt niveau og en masse sociale kompetencer, som de profiterede af på deres studier. En enkelt nævner, at de mange muligheder for i miljøet i Nørre Nisum at indgå i klubber og interessefællesskaber for ham var et nødvendigt frirum, der gjorde, at han også kunne bevare motivationen og holde fast i sit hf-studie. Derfor var han fortsat med til at engagere sig i foreningsliv på sit nye uddannelsessted.

Endelig nævnes, at mange studier er bygget op på gruppearbejde, og at netop de kompetencer og den disciplin, det kræver, lærte man på hf i Nørre Nisum.

Det cementeres, at alle har og altid vil have vanskeligheder med skriftlige opgaver. Det er og vil også blive en fortsat udfordring på uddannelserne.

Eksempler på udsagn til: Fra HF-bevis til uddannelse – hvordan gik det?

"De 3 år betød alt! – det gav os tiden til at lære disciplinering, at sortere og at nå sine mål.

"Jeg skulle lære at gå til forelæsninger, og et enormt læsestof og tage noter- men det gik godt efter et år."

"Jeg tager ansvar i gruppen på små hold"

Uddannelsesforløbet og det faglige niveau

Det faglige niveau som sådan på uddannelserne blev oplevet som udfordrende, men ikke som et problem. Alle mener, at de kunne tænke og diskutere på lige fod med de andre studerende i forhold til de faglige problemstillinger.

De studerende beretter, at de spillede rent trav i gruppearbejdet og fortalte fra begyndelsen af, at de var ordblinde, men at det ikke betød, at de ikke kunne byde ind med rigtig meget og tage ansvar. Denne styrke til at vise flaget først og fremmest i mindre grupper, mener de samstemmende at have fået med som bagage fra hf i Nørre Nisum

Den helt store udfordring lå i de engelsksprogede tekster og skriftligheden. Den grundige brug af it-støttemuligheder, som var blevet en del af hverdagen på hf, bar også de studerende igennem på uddannelsen. Store afleveringsopgaver fik man også andre til at læse korrektur på.

Vedrørende brug af it-støtte foranstaltninger, var de studerende allerede selvhjulpne, så selv om de i uddannelsernes it-rygsækpakke fik fx Vital i stedet for CD-ord, så lærte de hurtigt sig selv at bruge de nye hjælperedskaber.

Samtlige studerende har ikke oplevet, at de havde problemer i forhold til almindelse. De oplevede at deres almene viden, evne til at udtrykke sig mundtligt og diskutere et sagforhold lå på højde med de andre på uddannelsen.

Tre af de studerende har fra begyndelsen af uddannelsesforløbet aldrig tvivlet på, at de ville få en uddannelse. To har, som vi har hørt, sadlet om, og dels genoptaget et studie, dels påbegyndt et nyt, men udtaler, at de bliver færdige. Begge tilføjer, at de aldrig tvivlede på, at de kunne få en uddannelse, og at de er glade for, at de nu er på rette spor.

Eksempler på udsagn til: Uddannelsesforløbet og det faglige niveau.

"Inden I går i gruppe med mig skal I vide, at jeg er ordblind, men jeg kan byde ind med meget alligevel"

"Hjælpe midler havde jeg godt styr på, det kompenserende og at søge tekster selv."

"Jeg var sikker på, at jeg ville dumpe i det skriftlige, men det gik bedre end ventet, så nu har jeg mod på det, så jeg er sikker på, at jeg også klarer bacheloropgaven."

"Jeg får en kandidatgrad!"

Studiekompetencer og uddannelsesforløbet

Det viser sig, at de fem studerende alle sammen har udviklet nogle ret bevidste strategi strategier. De har fra starten vidst, at det blev svært at nå at læse alle tekster i studiet. I stedet har de målrettet arbejdet med nøgletekster og har formået at prioritere deres læsning, sådan at de ikke har læst alt, men til gengæld har fået meget ud af det, de har læst.

De giver også udtryk for, at de er bevidst om, at de skal inddrage fagets fagord og fagtekster i samtaler med studiegrupper og i undervisningen, fordi de ved, at det er sådan, de kan huske og forstå indholdet. De føler sig også godt tilpas i faglige diskussioner, og har desuden lært sig at høre rigtigt godt efter i undervisningen.

De ordblinde forklarer, hvordan de er bevidste om, hvilke tekster de læser med it, og hvilke de læser på papiret. De giver udtryk for, at det ikke havde været muligt for dem at læse store mængder af stoffet uden anvendelse af kompenserende it.

Desuden peger de på, at de er vant til at skulle kæmpe hårdt og arbejde med stoffet, ligesom de er vant til at blive udfordret fagligt. Derfor lader de sig ikke slå ud af udfordringer, men har i stedet strategier til at håndtere dem.

I forhold til om de føler sig flittige, så har billedet ændret sig siden hf. Her følte de sig flittige, fordi de arbejdede mere med stoffet end studiekammeraterne, nu ser de mere pragmatisk på det, idet de er bevidst om, at der er andre der læser mere end, de selv gør. Til gengæld har de som nævnt nogle meget veludviklede læse- og studiestrategier.

Eksempler på udsagn til: studiekompetencer og uddannelsesforløbet

"Jeg får ikke læst hele pensum, men havde jeg ikke haft it, så havde jeg ikke læst noget overhovedet."

"Jeg har profiteret på min mundtlighed i uddannelse og i gruppearbejde. Jeg kunne styre vejledningen mundtligt, mens andre skrev referat."

"Jeg har hele tiden vist, at jeg ikke kunne nå at læse det hele. Det har ikke været et nederlag."

"Vi har fået de tæsk, vi skal have. Vi har samlet os selv op. Dem der ikke har fået faglige tæsk, de kan ikke klare det. Det kan vi."

"På hf følte jeg mig meget flittig (...). Men nu er der nogen der bruger mere tid på at læse end mig. Jeg har et overblik. Jeg kigger efter begreberne. De andre læser det hele, men de kan ikke huske det."

"Vi får ikke det samme store chok, når vi står overfor en faglig udfordring, for det har vi prøvet før."

"Vi har altid kæmpet, så derfor er sejren også større"

Opsamling på muligheder for videre uddannelse

Ser man samlet på de unge i NN-modellens muligheder for at tage uddannelse efter hf, så viser det sig, at de statistisk set i højere grad end gennemsnittet i Danmark tager uddannelse efter endt ungdomsuddannelse. I de kvalitative interview med gruppen af unge i 3o, får vi øje på en ressourcestærk gruppe af unge, som har klare mål for videre uddannelse, og som oplever, at de gennem hf har fået flere muligheder, end de havde forventet. De unge som afsluttede uddannelsen i 2009 oplever, at de har tilegnet sig de studiekompetencer, som de havde brug for i deres videre uddannelse, såvel det faglige som almindelsen. Faktisk viser det sig i samtalen med dem, at de har udviklet nogle meget bevidste

studiestrategier. De forholder sig således metakognitivt til deres egen lærerproces på den videregående uddannelse. De fremhæver desuden, at de ikke havde fået en hf-eksamen, hvis de ikke var blevet optagede på det særligt tilrettelagte hf i Nørre Nisum, fordi den ekstra tid var afgørende for dem, samt erfaringerne med kompenserende it, og at forløbet derfor også har været afgørende for, at de kunne starte på den uddannelse, de går på nu. De nævner disciplin, selvtillid og motivation som nøglebegreber for deres tid i Nørre Nisum.

8. Opsamling i et inklusionsperspektiv

Som ledetråd for vor undersøgelse stillede vi i to overordnede spørgsmål. Først samler vi op i forhold til det første, derefter fokuserer vi på inklusion, som var omdrejningspunktet i det sidste spørgsmål.

Hvilken effekt og hvilke muligheder vedrørende det sociale, faglige og almindelige samt muligheder for videre uddannelse kan vi få øje på i forhold til ordblindegruppen på det særligt tilrettelagte hf-forløb i Nørre Nisum?

Som klangbund for undersøgelsen har vi valgt at fremlægge resultaterne i fire overordnede afsnit som også fremgår af indholdsfortegnelsen.

Vedrørende *optagelsesprocedure og opstart* peger stort set samtlige undersøgelser på, at *optagelsesproceduren* har en positiv effekt for de ordblindes muligheder for at gennemføre uddannelsen. De fuldfører deres uddannelse over landsgennemsnittet og fastholdelsesprocenten er høj. De ordbinde oplever, at de i høj grad er forpligtede på at bidrage maksimalt, når det er lykkedes dem at få en af pladserne på hf særligt tilrettelagt for ordblinde. Optagelsesproceduren ser ud til at påvirke de dyslektiske unges arbejdsindsats og vedholdenhed under uddannelsen.

I forhold til *opstarten*, det første halve år af uddannelsen vurderer de studerende, at de fik en god og tryk start på uddannelsen, hvilket kan have indflydelse på, at de fastholdes og er i gang, således at frafaldet udebliver. Lærerne oplever også opstarten positivt.

De ordblindes faglige udbytte kan i form af karaktergennemsnit aflæses både i sammenligning med landsgennemsnittet og karaktergennemsnittet for hf i Nørre Nisum generelt. De første 3 årgange ligger markant højere end landsgennemsnittet. De ordblinde studerende vurderer, at strukturen i NN-modellen understøtter deres muligheder for at opnå en faglighed, de kan bruge til noget. De pointerer, at tre år er en forudsætning for at kunne gennemføre og nå et acceptabelt niveau i dansk og engelsk, og at hjælp fra særligt uddannede VUC- lærere er en nødvendighed. Endelig fremhæves separat undervisning i fagene, dansk og engelsk og inklusion i alle andre fag som et uvurderligt gode. Lærerne og de medstuderende vurderer ligeledes de ordblinde studerendes faglige niveau til at være mere end acceptabelt.

Det sociale samspil synes at være en tostrengt affære, spændt ud mellem at være sig selv og at være sammen med alle i klassen og miljøet. De unge ordblinde anser det for en styrke i at være sig selv i dansk og engelsk (hf og VUC), og samtidig har de behov for at have de øvrige fag i deres følgekasse. De ordblinde føler sig som en ligeværdig del af det sociale miljø, og sætter på den måde en positiv dagsorden på stedet. De oplever sig derfor også som accepterede og anerkendt. Den åbenhed og det sammenhold, de møder i

gruppen af ordblinde giver tydeligvis overskud til at udvikle sig såvel socialt som fagligt, således at de oplever, at de har noget at byde ind med i det samlede sociale miljø.

Lærerne understøtter, de ordblindes oplevelse af et *meget godt* samspil med følgeklassen, men samtidig angiver resultatet også, at de ordblinde i flere tilfælde har *et supergodt* samspil med hinanden.

Supplerende skal nævnes, at 18 ud af 21 studerende af de ikke ordblinde studerende er venner med en ordblind studerende.

NN-modellens muligheder giver samlet set de ordblinde gode *muligheder for videreuddannelse*. Vi fik øje på en ressourcestærk gruppe af unge, som har klare mål for videreuddannelse, og som oplever, at de gennem hf har fået flere muligheder, end de havde forventet. De unge som afsluttede uddannelsen i 2009 oplever at de har tilegnet sig de studiekompetencer og udviklet studiestrategier, som de havde brug for i deres videre uddannelse, såvel det faglige som almindelsen. De forholder sig således metakognitivt til deres egen læreproces på den videregående uddannelse. De fremhæver desuden, at de ikke havde fået en hf-eksamen, hvis de ikke var blevet optagede på det særligt tilrettelagte hf i Nørre Nisum, fordi den ekstra tid var afgørende for dem, samt erfaringerne med kompenserende it, og at forløbet derfor også har været afgørende for, at de kunne starte på den uddannelse, de går på nu. De nævner disciplin, selvtillid og motivation som nøglebegreber for deres tid i Nørre Nisum.

Endvidere ønskede vi, at klarlægge:

Hvordan oplever de ordblinde at være inkluderet i forhold til i NN-modellens tilrettelæggelse af undervisningen?

Det vil vi stille skarpt på ved at revisitere nogle begreber fra afsnittet om inklusion og sammenholde dem med, hvad vi rent faktisk har undersøgt og fået berettet.

Vi vender tilbage til Dysons model og ser på forestillinger om inklusion i *ideal-verdenen*. I en sådan verden ville de ordblinde alle i folkeskolen være blevet tidligt udredt, have fået diagnosen ordblind, være blevet støttet og undervist af kompetente lærere i og udenfor normalklassen, have fået oplæring i at benytte kompenserende it-strategier, kunne klare sig i normalklassen osv. Sådanne elever ville måske også på hf-niveau kunne deltage i et undervisningsfællesskab med nødvendige støtteforanstaltninger, VUC-lærere samt it-støtte i *alle* lektioner.

Dertil er vi ikke nået endnu!

De ordblindes skolehistorier er nogle ganske andre. De handler om mindreværdighed, alt for sen hjælp og stor afmagt, se blandt andet Samuelssen ²¹.

I den *virkelige verden* tilbyder NN-modellen en pragmatisk løsning, hvor de unge ordblinde får mulighed for i de fag, hvor deres handicap har afgørende betydning, at opbygge en selvtillid, fagligt forbedre sig, opnå studiekompetencer, få styr på de kompenserende it-redskaber og ikke mindst støtte hinanden som gruppe

²¹ Samuelsson, Stefan et al. (2012): Dysleksi – og andre vanskeligheder med skriftsproget. Dansk Psykologisk Forlag A/S

og netværk. Hvilket er helt i tråd med, hvordan man bør støtte en gruppe med netop dysleksi. Vi erindrer følgende udsagn:

”De sociale og psykologiske følgevirkninger af ordblindhed kan omfatte begrænsninger i uddannelsesvalg, manglende selvtillid og behov for et stort tidsforbrug til læse -og skriveaktiviteter.”²²

Alle undersøgelser peger på, at ordblinde qua den manglende selvtillid og følelsen af mindreværd i faglige sammenhænge samt evig tidsnød *selv skønner, at uddannelse er et lukket land*. De samme undersøgelser peger også på, at ekstra tid er et af de vigtigste parametre for, at ordblinde vil være i stand til at tage en uddannelse. Fx Samuelsen, Lundberg og Shaywitz.²³

De studerendes udsagn viser, at nøglen til også at opnå en succesfuld inklusion i fællesfagene findes i de forløb, hvor de ordblinde er sig selv som gruppe. Den empowerment, som de ordblinde opbygger indbyrdes får en afsmittende effekt i undervisningsfællesskabet med de andre hf-ere. De ordblinde tør sætte dagordener rent fagligt. Men de er også bevidste om, at de ønsker fællesskab med andre, og at de også har noget at tilbyde.

Meget peger på, at ordblindegruppen i NN-modellen ikke kun er ”rummet” i fællesundervisningen, men at de er deltagende, ja endog vejvisende. De er ikke kun integreret som ”særlige”, men inkluderet som ligeværdige.

Venlig hilsen

Helle Bundgaard Svendsen og Gurli Bjørn Iversen

²² <http://socialstyrelsen.dk/handicap/ordblindhed>

²³ Samuelsson, Stefan et al. (2012): Dysleksi – og andre vanskeligheder med skriftsproget. Dansk Psykologisk Forlag A/S Overcoming Dyslexia, Sally Shaywitz, 2003.
Lundberg, Ingvar (2011) Læringens pædagogik og psykologi. Dansk Psykologisk Forlag A/S

9. Bilag

A. Spørgeguide til årgang 2006: Fra Nørre Nisum HF til uddannelse.

Indledende

Fortæl ganske kort om dit livsforløb fra da du stod med dit HF bevis til du kom i gang med en uddannelse.

- a. Var der faktorer fra NS, som gjorde dig godt rustet?
- b. Områder, som du skulle arbejde videre med?

Uddannelsesforløbet og det faglige niveau

- a. Oplevede du, at dit faglige niveau var en udfordring på uddannelsen, hvordan?
- b. Hvad betød de støttemuligheder, du havde fået indsigt i på NS for arbejdet med fagligheden på uddannelsen?
- c. Var dit almene vidensniveau tilstrækkeligt, da du startede på uddannelsen?
- d. Havde/ har du oplevelsen af, at du ville/vil klare uddannelsen rent fagligt?

Uddannelsesforløbet og det sociale område

- a. Hvad betød samværet med ordblinde i o-klassen og den almene HF i følgeklassen for dig på NS? Fortæl.
- b. Hvilke erfaringer herfra bragte du med dig på uddannelsen?
- c. Oplevede du det sociale miljø på uddannelsen skræmmende anderledes.
- d. Hvilke faktorer i det sociale miljø på uddannelsesstedet oplever du som henholdsvis med-og modvindsfaktorer?

Studiekompetencer og uddannelsesforløbet

Hvordan oplever du dig selv som studerende, hvad betyder meget, for at du kan gennemføre? Fortæl.

- a. Bærer fliden dig igennem?
- b. Dine evner til at bruge it-hjælpemidler?
- c. Din selvstændighed?
- d. Dit mundtlige niveau?
- e. Andet?

Når du tænker tilbage, hvad ser du så i bagklogskabens klare lys?

- a. Hvad betød det for dig, at du fulgte et særligt tilrettelagt hf-forløb for ordblinde over 3 år? fortæl!
- b. Hvordan ville dit liv have set ud i dag, hvis du ikke havde haft den mulighed?

B. Spørgeguide 3o

Indledende

- 1) Hvordan fik du kendskab til Nørre Nisum HF?
- 2) Hvorfor søgte du NN HF?

Prøv at tænke tilbage - Hvordan oplevede du de første måneder på NN HF?

- 3) Fortæl, hvad du forventede af det faglige niveau
 - a. Følte du dig fagligt rustet?
 - b. Var fagligheden en udfordring?
 - c. Hvordan oplevede du at blive støttet i dit arbejde med fagligheden?
- 4) Oplevede du, at komme med en stor almenviden?
 - a. Hvordan oplevede du at blive støttet i at opnå et godt alment vidensniveau?
- 5) Hvordan oplevede du dig selv som studerende?
 - a. Forventede du at gennemføre?

Optagelsesproceduren

Da du skulle optages på hf, var du igennem en optagelsesprocedure. Nogle var til prøve, og alle var til samtale inden optagelse.

- 6) Hvordan oplevede du optagelsesproceduren – fortæl!
- 7) Var du testet ordblind inden du søgte ind på NN HF?
 - a. Havde det betydning for dit valg af hf i Nørre Nisum, at alle ikke kommer ind, men at man bliver vurderet fagligt før optagelse?
 - b. Havde det betydning for dit valg, at man skal være dokumenteret ordblind for at blive optaget i o-klassen?

Uddannelsens struktur

- 8) Nævn 3-5 vigtige ting på uddannelsen, som du synes har bidraget til at give dig et godt fagligt fundament – fortæl!
- 9) Har det haft betydning for dig, at du kan tage hf-uddannelsen over 3 år i stedet for 2 – hvordan – fortæl!
 - a. Hvad betyder det for dig, at du har dansk og engelsk i en o-klasse over alle 3 år? (betydning for gennemførelse?, eksamenskarakter?, fagligt niveau?, socialt?, studiekompetencer med it?)
 - b. I har alle andre fag (end dansk og engelsk) sammen med jeres folgekasse (ikke-ordblinde). Hvad ser I af styrker og svagheder i det? (betydning for gennemførelse?, eksamenskarakter?, fagligt niveau?, socialt?, studiekompetencer (med it?))

- c. I får også tilbudt ordblinde-dansk og ordblinde-engelsk af særligt uddannede VUC-lærere. Hvilken betydning har det for jeres hf-forløb? (betydning for gennemførelse?, eksamenskarakter?, fagligt niveau?, socialt?, studiekompetencer med it?)

In-eksklusion

10) Hvordan er det sociale miljø - fortæl?

11) Nævn 3 ting, som har medvirket til, at du har befundet dig godt i Nissum.

12) Hvordan oplever du det "at være o'er" på Nørre Nissum hf

- a. I forhold til de andre hf'ere
- b. I forhold til lærerne
- c. I forhold til ledelsen (integrering i arrangementer, eksamen, studieture)

Har din oplevelse betydning for

- d. Dine faglige muligheder på hf?
- e. Din videre uddannelse efter hf?
- f. Dine fremtidige jobplaner?

Afsluttende

Du har nu mindre end et år tilbage – og kan se, hvad der bidrog til at hjælpe dig med at gennemføre uddannelsen!

Hvis du skal fortælle andre om, hvad der har været særligt vigtigt for din hf-tid, hvad vil du så fortælle?

- g. Oplever du, at du kan arbejde selvstændigt?
- h. Tror du selv, at du er rustet til at gennemføre en uddannelse efter hf?
- i. Forventer du at søge ind på en uddannelse umiddelbart efter hf?
- j. Tror du, at du er i gang med at uddanne dig eller forberede dig til din uddannelse efter hf?

C. Spørgeskema til hf-klassen (ikke-ordblinde) – samlet opgørelse

Spørgsmål 21 deltog i undersøgelsen	ved ikke	mindre god	god	meget god	super god
Hvordan oplever du o'ernes <i>faglige</i> deltagelse i timerne ?	1		8	9	3
Hvordan oplever du o'ernes deltagelse i <i>gruppearbejde</i> ?	1	2	6	10	2
Hvordan oplever du o'ernes <i>mundtlige</i> deltagelse i timerne?	2		8	8	3
Hvordan oplever du o'erne <i>sociale</i> deltagelse i timerne og i fritiden?	1	1	5	8	6
Hvordan oplever du o'ernes takling af læsning eller skrivning i undervisningen?	2	3	8	8	
	Ved ikke	lidt	noget	meget	rigtigt meget
Hvad vurderer du, at samværet med ordblinde på hf har betydet for: - <i>din personlige udvikling, menneskeligt og socialt?</i>	3	8	3	3	4
- <i>din faglige udvikling?</i>	6	5	5	3	2
	Ved ikke	nej	ja		
Er du venner med nogle fra o-klassen?	1	2	18		

D. Spørgeskema til lærerne (18 svar)

Spørgsmål (lærerne har valgt at sætte kryds flere steder i hver række. Alle krydser er registrerede)	Ved ikke	Mindre god	God	Meget god	Super god
Hvordan oplever du kvaliteten i optagelsesproceduren for de ordblinde på hf?	6		1	6	4
Hvordan oplever du de ordblindes opstart på hf?	6		2	6	2
Hvordan oplever du de ordblindes takling af de faglige udfordringer?	1	1	2	12	4
Hvordan er dine muligheder for at støtte de ordblinde med it eller andet?	1	1	5	7	3
Hvordan oplever du de ordblindes sociale samspil indbyrdes?		1	2	8	6
Hvordan oplever du de ordblindes <i>faglige</i> samspil med følgeklasserne?	2	1	5	6	3
Hvordan oplever du de ordblindes <i>sociale</i> samspil med følgeklasserne?	1	1	7	10	
Hvordan oplever du de ordblindes trivsel i Nørre-Nissum miljøet?				7	9
Hvordan vurderer du udbyttet af dit eget arbejde med de ordblinde?			2	9	6